

MOURADGEA d'OHSSON VE OSMANLI HUKUKUNU SUNUMU: AİLE HUKUKU ÖRNEĞİ*

Kerem YURLAK**

Doç. Dr. Osman BAYDER***

Özet: XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Batıda genelde Müslümanlara ve İslam dinine, özelde Osmanlı toplumuna yönelik çalışmalar oldukça hız kazanmıştır. Bu minvaldeki ilk çalışmaların genel olarak eksik ve yanlış bilgiler barındırdığı görülmektedir. Bunun sebebi yazarların kaynak eksikliği ve İslam dünyasının dilini iyi bilmemelerinin yanı sıra sahip oldukları önyargılar ve bazı siyasi mülahazalardır. Bu dönemde kaleme alınan en önemli çalışmalardan biri de Osmanlı-Ermeni kökenli İsveçli siyasetçi Mouradgea d'Ohsson'un "Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu (Le Tableau Général de l'Empire Othoman)" adlı eseridir. D'Ohsson bu eserde Osmanlı devletinin genel tarihini, siyaset ve hukuk anlayışını, yerleşik örf ve adetleri başta olmak üzere birçok konuyu ele almaktadır. D'Ohsson'un eseri, batı dilinde yapılmış ilk önyargısız ve objektif çalışma olarak kabul edilmektedir. Çalışmamızda genel olarak d'Ohsson'dan ve eserinden kısaca bahsedilmiş, İslam-Osmanlı hukukunu sunum tarzı, aile hukuku bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mouradgea d'Ohsson, Osmanlı Hukuku, İslam Hukuku, Aile, Le Tableau Général de l'Empire Othoman, Oryantalizm..

Mouradgea d'Ohsson and His Presentation on Ottoman Law

Abstract: Since the beginning of the 18th century, studies on Muslims and Islam, particularly the Ottoman society, have gained momentum in the West. It is seen that these first studies generally contain incomplete and incorrect information. The reason for this is the lack of resources and knowledge of the language of the Islamic world, as well as their prejudices and some political considerations. One of the most important works written in this period is the work of Mouradgea d'Ohsson, a Swedish politician of Ottoman-Armenian origin, entitled "The General Picture of the Ottoman Empire". In this work, d'Ohsson treats the history of the Ottoman state, its understanding of politics and law, and various issues, especially the established customs and traditions. This work is considered to be the first unbiased and objective work in the western language. In our study, d'Ohsson and his work will be briefly mentioned, and then the presentation style of Islamic-Ottoman law will be aborded in the context of family law..

Keywords: Mouradgea d'Ohsson, Ottoman Law, İslamic Law, Family, Le Tableau Général de l'Empire Othoman, Orientalism.

* Bu makale Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. Osman Bayder'in danışmanlığında, Kerem Yurtlak tarafından hazırlanan Mouradgea d'Ohsson'un Le Tableau Général De l'Empire Othoman adlı eserinde Osmanlı Aile Hukuk Sistemi" tezden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Erciyes Üniversitesi Temel İslam Bilimleri İslam Hukukunda Doktora Öğrencisi, yurtlakkarverdi@gmail.com

*** Erciyes Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, osmanbayder@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

18. yüzyıldan itibaren Batıda İslam dinine ve Müslüman toplumlara yönelik yoğun çalışmalar başlamıştır. İlmi saikler dışında siyasi ve ekonomik bazı mülâhazalarla da yapılan bu çalışmalar, genelde İslam dinine özelde İslam hukukuna yabancı olmaktan kaynaklanan birçok eksikliği barındırıyordu. Bir Osmanlı tebası olan Mouradgea d’Ohsson batıda yapılan çalışmalardaki eksiklikler sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu hakkında “Tableau Général De L’empire Othoman” adıyla geniş bir eser kaleme alır.

Türkiye’de d’Ohsson ve eseri hakkında çalışmalar oldukça azdır. D’Ohsson’un eserini ele alan nadir çalışmalar arasında Zerhan Yüksel’in d’Ohsson’un eserinin bir kısmının tercümesi yer almaktadır. Yine Osmanlı hukukunu konu edinen bazı çalışmalar, d’Ohsson’un eserine kısaca değinmektedir. Bununla beraber bu çalışmaların d’Ohsson’un eserini hakkettiği düzeyde tanıtmaya yetmediğini belirtmek gerekir.

Çalışmamızın ilk bölümü d’Ohsson’u ve eserini genel hatlarıyla tanıtmaya yöneliktir. İkinci bölüm d’Ohsson’a göre batılı yazarların İslam hukuk bilgisine ulaşma problemlerini ele almaktadır. Üçüncü bölüm d’Ohsson’un başvurduğu temel kaynaklara, dördüncü bölüm d’Ohsson’a göre Osmanlı hukukunun kaynaklarının neler olduğuna ilişkindir. Beşinci bölüm d’Ohsson’un bazı fikhî terimleri Fransızcaya nasıl aktardığına, altıncı bölüm d’Ohsson’un eserinde takip ettiği fıkıh tasnifine ilişkindir. Son bölümde ise nikah konusu özelinde d’Ohsson’un Osmanlı hukukunu işleyiş şekli incelenmektedir.

A. MOURADGEA D’OHSSON HAKKINDA

Tam ismi Ignatius Mouradgea d’Ohsson’dur.¹ 31 Temmuz 1740 yılında İstanbul’un Avrupa yakasındaki Pera’da (Bugün Beyoğlu) doğmuş olup Ermeni kökenli bir Osmanlı tebasıdır. Pera’da *Fransiskan* ve *Dominikan* okullarda eğitim gören d’Ohsson, babası Ohannes Mouradgea’nın mesleğini² devam ettirip henüz 23 yaşındayken İstanbul’daki İsveç Konsolosluğunda tercüman olarak göreve başlamıştır.³

1 İlk kaynaklarda Mouradja, Muratca, Mouradge diye yazılırken, sonraki dönemlerde Mouradge şeklinde yazılması yaygınlaşmış olup güncel çalışmalarda bu şekilde yazılmıştır. Bu nedenle biz de “Mouradgea” yazmayı tercih ettik. Ayrıca küçük ismi Ignatuis (bazen de Ignace) “Aydınlık/Işık saçan” gibi anlamlara gelip bu isim pek fazla kullanılmamıştır. Bkz. Beydilli, “İgnatius Mouradgea d’Ohsson (Muradcan Tosunyan)”, s. 249.

2 Ohannes Mouradgea, İzmir’deki İsveç Konsolosluğunda tercümanlık yapmıştır. Findley, “A Quixotic” s. 4. Findley, “Mouradgea d’Ohsson”, s. 21.

3 Findley, “Mouradgea d’Ohsson”, s. 21.

Jamgocyan'a göre d'Ohsson, iyi derecede sekiz dil bilmekteydi.⁴ 1774'te elçilik görevi esnasında d'Ohsson, Eva Coulely (veya Kuleliyan, 1754-1782) ile evlenmiştir. Eva'nın babası Abraham, meşhur Koca Rağıp Paşa'nın (ö. 1763) hizmetinde bir sarraftı. O, hac seferlerini destelemek amacıyla kurulan vakıfların gelirleri yönetiminde "*Hazine Sarrafi*" olarak görev yapmıştır.⁵ D'Ohsson kayınpederinin siyasi ilişkileri sayesinde Osmanlı Devleti'yle yakın temaslar kurmuş,⁶ *İsveç konsolosluğundaki* resmi hizmetlerden dolayı da bazı şeref unvanlarına layık görülmüştür. Dönemin İsveç Kralı III. Gustave, d'Ohsson'a 1775 senesinde Sırdaş ve Sır Sekreter⁷ unvanını vermiş, 1780 de İsveç asıllığına sokulup şövalye payelerini almıştır.⁸ III. Gustave, d'Ohsson'u 1783'te Vasa Kraliyet Hanedanına dahil etmiş, 1787'de ise "D'Ohsson" ismiyle tanınmıştır.⁹ Son olarak 1801'de d'Ohsson'a İsveç Şövalyeliği verilmiştir.¹⁰ Bunun neticesinde Mouradgea Fransızca "le sieur Mouradja"dan (Mouradja Bey) "le Chevalier de Mouradja'ya (Şövalye Mouradja) ve nihayet "le Chevalier d'Ohsson" (Şövalye d'Ohsson) adını almıştır.¹¹ Bu unvan, onun Ermeni etnik ve sınıfsal kökenlerini ortadan kaldıran yani onu azınlık olmaktan çıkaran bir isimlendirmedir.¹² D'Ohsson, 27 Ağustos 1807'de Paris'e yakın Bièvre'de yaşadığı kalede ölmüştür.

Devletin üst düzey yöneticileriyle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde Osmanlı Devleti'nin birçok önemli devlet adamı, d'Ohsson'u reformlara dahil etmeyi uygun görmüşlerdir. Nitekim d'Ohsson'un Osmanlı Devleti'nin askerî ve mühendis eğitiminde bazı reformlara öncülük ettiği,¹³ ikinci Mühendishane mektebi olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun kuruluşunda etkili olduğu kaydedilmektedir.¹⁴

4 Muhtelif dillerin konuşulduğu Konsolos ortamında yetişen d'Ohsson'un, Yunanca, Latince, Ermenice, Osmanlıca, Fransızca, İsveççe, İtalyanca, Almanca ve İngilizce dilleri iyi derece bildiği ifade edilmektedir. Bkz. Jamgocyan, "Un Arménien Au Service De La Diplomatie Ottomane", s. 619.

5 Findley, "A Quixotic", s. 5-7.

6 Jamgocyan, "Un Arménien Au Service De La Diplomatie Ottomane", s. 620.

7 "*Kâtibüs-sır ve mahrem-i esrâr-ı Kral-ı İsveç*". Bkz. Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", s. 253.

8 Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", s. 253.

9 Bu isim esasında Türk-Ermenice Tosunyan'ın Fransız-İsveççe adaptasyonudur.

10 Findley, "Mouradgea d'Ohsson", s. 22.

11 Bu isim değiştirmelerin sonunda, Osmanlı kayıtlarda d'Ohsson "*Muradca nâm Beyzâde*" veya "*d'Ohsson*" şeklinde tescil edilmiştir. Bkz. Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", s. 254.

12 Findley, "A Quixotic", s. 6.

13 Findley, "Mouradgea d'Ohsson", s. 27.

14 Mühendishanenin kurulmasında d'Ohsson'un rolü için bkz. Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", s. 268.

D’Ohsson, resmi işler dışındaki vaktini genelde İslam dünyasının tarihine ve medeniyetine ayırmış¹⁵ olup bu noktada çoğu Avrupalı araştırmacıların aksine orijinal malzemelere ve birinci elden (özellikle Osmanlıca) kaynaklara ulaşmış ve çalışmalarını yürütmüştür. D’Ohsson ilk olarak II. Sultan Selim dönemi hakkında bir kitap kaleme almayı düşünmüş, ancak İsveçli Ulric Celsing’in telkiniyle bundan vazgeçmiş ve Osmanlı Devleti’nin sistemini bütüncül olarak ele alan bir çalışmaya yönelmiştir.¹⁶

D’Ohsson birçok batı diline vakıf olduğu için kendi zamanına kadar Osmanlı İmparatorluğu hakkında batıda yazılmış çoğu çalışmayı inceleme imkanı bulmuştur. Ancak d’Ohsson bu çalışmaların çoğunun yanlış ve hatalarla dolu olduğunu ifade eder.¹⁷ Batı kaynaklarındaki yanlış bilgiler, d’Ohsson’u Osmanlı Devleti’nin yapısının yanı sıra onun tarihini ve kültürünü de inceleyen bir eser yazmaya sevk eder. D’Ohsson 9 Mart 1784¹⁸ tarihinde, yirmi iki sene boyunca topladığı malzemeleri bastırmak için Paris’e gider.¹⁹

D’Ohsson eserini iki formatta basmıştır. Birinci baskısı “*De Luxe*” olup 3 cilt iken daha yaygın ve genellikle atıf yapılan baskı ise “*Octavo*” olup 8 cilt halinde neşredilmiştir. D’Ohsson eserinin “*De Luxe*” formatının ilk cildini Paris’e geldikten üç sene sonra 1787’de, ikinci cildini ise 1789’de yayımlamıştır. Bu formatın son cildi ise oğlu Constantin tarafından 1820’de basılmıştır. Eserin ikinci baskısı ise 1788-1824 seneleri arasında neşredilmiştir. Findley’e göre eserin iki formatı bulunmasından dolayı bazı araştırmacılar, d’Ohsson’un eserine atıfta bulunurken bazı hatalar yapmıştır. Yine ona göre, “*De Luxe*” baskısı o kadar nadirdir ki birçok bilim adamı, baskıyı hiç görmedikleri için onun gerçekte var olmadığını iddia etmiştir.²⁰

B. D’OHSSON’A GÖRE BATI’NIN İSLAMİYET HAKKINDA BİLGİ EDİNME SORUNU

Eserinin giriş bölümünde Hristiyan ve Müslüman toplumlar arasındaki iletişim problemlerine temas eden d’Ohsson’a göre Hristiyan dünyası, Osmanlı İmparatorluğunun sadece coğrafi sınırlarını bilmektedir ve Osmanlı’nın iç politikasının

15 Beydilli, “İgnatius Mouradgea d’Ohsson (Muradcan Tosunyan)”. s. 252.

16 Findley, “Mouradgea d’Ohsson”, s. 22.

17 D’Ohsson, *Le Tableau*, I, iij.

18 D’Ohsson, *Le Tableau Général de l’Empire Othoman*, I, iij.

19 Findley’in kaydettiğine göre d’Ohsson Paris’e gittiğinde Fransızların dikkatini çekmiştir. Bunun bir nedeni uzun elbisesi, sivri kürklü şapkası ve Türklere benzeyen davranışlarıdır. İstanbul’da doğmuş, ömrünün büyük bir kısmını orada geçirmiş d’Ohsson Türk kıyafetini o kadar benimsemiş ki dış yapısı itibarıyla bir Müslümana benzemektedir. Bkz. Findley, “A Quixotic”, s. 7.

20 Bkz. Findley, “Mouradgea d’Ohsson”, s. 24-25.

dan ve toplumun kültüründen habersizdir. Bu bilgi eksikliğinden dolayı yanlış ve uydurulmuş bilgiler halka sunulmaktadır.²¹ D'Ohsson, Osmanlı'ya ilişkin eserini kaleme alma sebeplerinden birisinin de bu olduğunu söylemektedir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu gibi bir devleti tanımak için bizzat o topraklarda yaşamış olmak şarttır. D'Ohsson, bu açıdan kendisini şanslı görmekte ve kendinden önceki pek çok yazarın karşılaştığı sıkıntıların kolaylıkla üstesinden geldiğini ifade etmektedir. Nitekim Rus İmparatorluğunun danışmanı Nicolas de Tornauw (ö.1882), İslam hukukunu, kaynaklarından öğrenmenin zorluğunu açıklarken şunları demektedir:

“...Şu ispat edilmiştir ki; Avrupalı bilginler, Müslümanlardan kendi hukuklarını öğrenmek istediklerinde, bizzat onlar tarafından yanlış bilgilere yönlendirilmiştir. Müslümanlar, Avrupalılardan hukuk bilgilerini gizlemeye ve üstü kapalı sözlerle sarf etmeye özen göstermişlerdir.”²²

Tornauw, Fransız Kara Kuvvetlerin başhekimliğini yapmış olan Mayer Godchaux Worms'dan (ö.1881) nakille, d'Ohsson'un bu tür engellerle karşılaşmadığını belirtir.²³ Müslümanların sömürgeye uğradıkları o dönemlerde, özellikle de ilişkilerin gergin olduğu bir zamanda, kaynaklara ulaşmaktan ziyade devletin yapısına ve hukukuna ilişkin noktalarda yetkin şahsiyetlerden yardım almak kolay bir iş olmasa gerektir.

C. D'OHSSON'UN BAŞVURDUĞU TEMEL KAYNAKLAR

D'Ohsson “Tableau Général De L'empire Othoman” adlı eserinin girişinde hangi kaynaklardan istifade ettiğini, söz konusu kaynaklara nasıl ulaştığını, bunları nasıl değerlendirdiğini detaylı olarak açıklamaktadır. D'Ohsson ayrıca biri fıkıhçı diğeri kelamcı olmak üzere iki alimden yardım aldığını da söylemektedir. Her ne kadar yardım aldığı kişilerin ismine yer vermese de Kemal Beydilli yardım aldığı fakihin Üsküdar'da bir medresede müderrislik yapan Müderris Şerifzâde olduğunu ifade etmektedir.²⁴

21 D'Ohsson, *Le Tableau*, I, aij.

22 Tornauw, *Le Droit Musulman*, s. 2.

23 Tornauw, *Le Droit Musulman*, s. 3.

24 D'Ohsson, *Le Tableau*, I, vij. Beydilli'ye göre d'Ohsson'un Şerifzâde'den yardım alması, Şerifzâde'nin işlediği bir cinayet sebebiyle kaçıp İsveç elçisinin konağında gizlenmesi vasıtasıyladır. Beydilli, “Ignatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)”, 253.

D’Ohsson, devlet ve saray memurlarıyla ilişkisinin iyi olduğunu “*onlar bana güvenirdi ve çok iyi muamelede bulunurlardı, öyle ki kendi sicillerinden bilgiler aktarırlardı.*” sözleriyle ifade etmektedir.²⁵ Kitabının ileriki bölümlerinde ise d’Ohsson, yirmi iki senelik çalışmasının ürünü olan bu eserin ilk meziyetinin, doğru ve titiz olarak sunulması olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle Fransız oryantalist Louis Milliot’un (ö.1961) de belirttiği üzere²⁶ d’Ohsson’un eserinin, bir Avrupa dilinde yazılmış kaynaklarla temellendirilmiş ilk eserler arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Kaynak kitaplar ve devlet memurları dışında Haremdeki cariyeler de d’Ohsson’un başvurduğu *kaynaklar* arasında yer almaktadır. O, bu cariyeler sayesinde, Harem ve Hanım Sultanlar hakkındaki, kendisinin de sahip olduğu, önyargı ve yanlış bilgileri tashih ettiğini ifade etmektedir.²⁷

D’Ohsson, eserindeki tarihi bilgiler için başvurduğu kaynağın “*Monarşinin Yıllıkları*” olduğunu belirtmektedir.²⁸ Bununla kastettiği muhtemelen Osmanlı devletinin arşivleridir. Bunun yanı sıra yer yer Kâtip Çelebi’nin²⁹ bazen de Osmanlılarda itibar gören meşhur tarihçilerin³⁰ isimlerini zikrederek onlardan bazı alıntılar yapmaktadır.

D’Ohsson, Osmanlı toplumunun inancı ve hukuku için ise iki temel esere başvurmuştur. Bunlardan birincisi Teftâzânî’nin kelama ilişkin *Şerhu’l-Akâid*³¹, ikincisi ise fıkha dair İbrahim Halebî’nin *Mültekâ’l-Ebhur* adlı eseridir. Her iki eser de Osmanlı’nın XVIII. yüzyılında itibar edilen, medreselerde okutulan ve en çok müracaat edilen eserlerdir.

25 D’Ohsson, *Le Tableau*, I, viij.

26 Louis Milliot, *Introduction*, s. 24.

27 D’Ohsson, *Le Tableau*, I, x.

28 “Les Annales de la Monarchie”. D’Ohsson, *Le Tableau*, I, xxvij.

29 Örnek olarak bkz. D’Ohsson, *Le Tableau*, III, 212.

30 Ahmet Efendi, Takiyyüddin Farisi gibi isimler d’Ohsson’un tarihçi olarak saydığı isimler arasında yer almaktadır. Bkz. D’Ohsson, *Le Tableau*, III, 139.

31 Teftâzânî’nin *Şerhu’l-Akâid* isimli eseri Ömer en-Neseffî’nin *Akâidü’n-Neseffî* olarak bilinen kalam kitabına yazmış olduğu şerhtir. Neseffî’nin eseri, Mâtüridiliğin inanç esaslarını özet ve öğretici bir tarzda sunmakta olup Mâtüridi kesimlerce meşhur olmuştur. Eser Macdonald tarafından İngilizceye, Zeigler tarafından Almancaya ve son olarak Mouradega d’Ohsson tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. (Yavuz, “Akâidü’n-Neseff”, *DİA*, II, 218.) D’Ohsson, tıpkı Mültekâda olduğu gibi, kelama dair bölümünde sadece Neseffî’nin metni ile yetinmemiş, Teftâzânî’nin yazmış olduğu şerhten de önemli ölçüde istifade etmiştir. D’Ohsson Neseffî’nin metnini büyük ölçüde vermekte, Teftâzânî’nin şerhine ise kısmen yer vermektedir. Bazen kendi değerlendirmelerine de yer vermektedir. Bu değerlendirmeler genellikle tarihi ve siyasi birtakım olaylar ile ilgili olmaktadır. Örnek olarak d’Ohsson, “Hilafet 30 senedir” hükmünü ve buna dair detayları verdikten sonra halifeleri ve onlardan sonra gelen sultanları genel olarak ele almakta ve bunlarla ilgili birtakım bilgilere yer vermektedir. Bkz. D’Ohsson, *Le Tableau*, I, 213-258.

D'Ohsson'un da kaydettiği üzere³² *Mülteka*, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında, şer'î mahkemelerde çözüm ve kaza için temel referans kaynağı olmuştur. Ayrıca müftülerin de başucu kitabıdır. Bu yönüyle *Mülteka*, Osmanlıdaki hukuki meselelerin nihai hükümlerini ihtiva eden bir kaynak olmuştur. D'Ohsson'un, *Mülteka*'yı "Evrensel Kod" şeklinde nitelendirmesinin³³ nedeni de muhtemelen budur. 1517 yılında tamamlanan *Mülteka*'yı, d'Ohsson'un yaklaşık üç asır sonra kendi çalışması için esas alması, bu eserin hâlâ Osmanlılar nezdinde merkezi bir konumda yer aldığını göstermektedir. Nitekim eser, *Mecelle*'nin hazırlanmasında en çok müracaat edilen eserlerden biri olmuş ve yine *Mecelle* öncesinde yazılan *Metn-i metin*'in ana kaynağı olmuştur.³⁴

Çok rağbet görmesi sebebiyle *Mülteka* üzerine elliden fazla şerh ve haşiye türü çalışma yapılmış,³⁵ ayrıca Osmanlıcaya da çevrilmiştir. *Mülteka*'nın birçok Osmanlıca tercümesi mevcut olmakla birlikte en meşhur olanı, müellifin ismini taşıyan *Mevkufâtî* tercümesidir. Her ne kadar *Mevkufâtî*, *Mültekâ*'nın bir tercümesi olarak isimlendirilse de eser esasında geniş bir şerh mahiyetindedir.³⁶ D'Ohsson'un da *Mültekâ*'nın Mehmed Mevkufâtî (*Mohammed Mewcoufaty*) tarafından Türkçeye çevrildiği söylemesi,³⁷ onun bu eserden haberdar olduğunu göstermektedir.

D'Ohsson eserinin önsözünde hukuki hükümlerin verilmesinde sadece *Mültekâ*'yı tercüme etmekle yetindiğini³⁸ söylese de aslında o sadece *Mültekâ*'l-*Ebhur*'un metninden istifade etmemiş bunun yanı sıra *Mültekâ*'nın bir Türkçe şerhinden de yararlanmıştı. Nitekim Ömer Lütfi Barkan "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi" adlı çalışmasında d'Ohsson'un, *Mültekâ*'nın bir Türkçe şerhinden faydalandığını ifade etmektedir.³⁹ Ancak Barkan, bu Türkçe şerhin ismini vermemektedir. Findley ise bu Türkçe şerhin *Mevkufâtî*'nin şerhi olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.⁴⁰

32 D'Ohsson, *Le Tableau*, I, 53.

33 D'Ohsson, *Le Tableau*, I, vj.

34 Has, "Mültekâ'l-Ebhur", *DİA*, XXXI, 549.

35 Has, "Halebi", *DİA*, XV, 232.

36 Nitekim *Mevkufâtî*, eserinin önsözünde el-Hidâye, Ekmel (Înâye), İbn Hümâm (Fethu'l-kadir), Gâyetu'l-Beyân, en-Nihâye, Mî'râcu'd-Diraye, Kifâye, Zeylâi (Tebyînu'l-hakaik) ve benzeri birçok kitaptan istifade ettiğini söylemektedir.

37 D'Ohsson, *Le Tableau*, I, 55.

38 D'Ohsson, *Le Tableau*, II, 4.

39 Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", s. 210; Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", s. 259, 62. dipnot.

40 Findley, "A Quixotic", s. 60; Findley, "Mouradgea d'Ohsson", s. 32.

Tespitlerimize göre d’Ohsson, Mevkufâtî’den önemli derecede istifade etmiş, ayrıca bazı eklemelerde bulunmuş, bazı yerleri değiştirmiş ve bunlarla ilgili bir takım değerlendirmelere yer vermiştir. Hatta d’Ohsson çalışmasında Mültekâdan ziyade Mevkufâtî’den istifade etmiştir. Nitekim İslam hukukunun konularını ele alırken d’Ohsson, Mültekâda yer almayan bazı açıklamalara yer vermiş olup yer verdiği bu açıklamaların Mevkufâtî’de aynen yer aldığı görülmektedir. Söz gelimi d’Ohsson abdest konusunu ele alırken kadınların özel hallerine değinmektedir. Kadınların bu durumda kılmadıkları namazları kaza etmekle mükellef olmadıklarını, ancak orucu kaza ile yükümlü olduklarını söyledikten sonra bu ayırımın şu kıssaya dayandığını belirtmektedir:

“İnsanların anası olan Havva bu adet günleriyle ilgili Âdem’e gelip bu durumdayken namaz kılınmasının gerekip gerekmediğini sorar. Âdem de Tanrıya münacat ettiğinde Cebrâil gelerek namazdan muaf olduğunu haber verir. Ramazan ayı gelince tekrar âdet görüp bu konuda Havva yine Âdem’e ne yapması gerektiğini sorunca Âdem namaza kıyas ederek muaf olduğunu söyler. Tanrı ise Âdem’e kızarak Havva’nın orucu kaza etmesini emreder.”

D’Ohsson’un yer verdiği bu kısma *Mültekâ*’nın ana metninde bulunmayıp Mevkufâtî’de bu şekilde geçmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla d’Ohsson bu açıklamayı Mevkufâtî’den almış⁴¹ ve kendi eserine eklemiştir. Yine d’Ohsson namaz bölümünde namazların vakitlerini incelerken, beş vakit namazın bizzat peygamberler tarafından ihdas edildiğini aktarmaktadır. Bu açıdan sabah namazını ilk kılan kişinin Hz. Âdem, öğle namazını Hz. İbrahim, ikinci namazını Hz. Yunus, akşam namazını Hz. İsa ve yatsı namazını Hz. Musa kılmıştır. D’Ohsson’un vermiş olduğu bu açıklamalar da Mültekâda bulunmayıp Mevkufâtî’de aynen yer almaktadır.⁴²

Sonuç olarak d’Ohsson, fikhî konularda özellikle de hükümlerin gerekçeleri, izahları ve diğer mezheplerin görüşleri konusunda Mültekâ metninden ziyade Mevkufâtî’den istifade etmiştir.

D. D’OHSSON’A GÖRE OSMANLI HUKUKUN KAYNAKLARI

Genel kabule göre Osmanlı Devleti hukuku, esas itibariyle İslam hukukuna dayanmakta; hukukun yapısı ise genel olarak Şer’ ve Örf olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴³ Buradaki Şer’, kurucu imamların içtihatlarıyla meydana gelen fıkıh,

41 Mevkufâtî, *Mevkufât*, I, 84-85.

42 D’Ohsson, *Le Tableau*, I, 100-103. Mevkufâtî, *Mevkufât*, I, 105-109. Diğer bir örnek için bkz. D’Ohsson, *Le Tableau*, III, 3. Mevkufâtî, *Mevkufât*, I, 366.

43 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 65.

Örf ise padişahların ortaya koydukları kanunlarla meydana gelen hukuktur.⁴⁴ Örf, şeriatın cevaz alanını doldurmaktadır. Genel kabulün yanında Jennings gibi bazı araştırmacılar ise örf ve âdetin, Osmanlı hukukunun Fıkıh ve Kanunnameler dışında üçüncü bir kaynağı olarak görüldüğünü söylemektedir.⁴⁵

D'Ohsson ise Osmanlı hukukun kaynaklarını dörde ayırıp şu şekilde sıralamaktadır: Birinci sırada *Şer'*i yer almaktadır. D'Ohsson bunu "*La Législation Religieuse*" yani Dini Hukuk ifadesiyle tercüme etmektedir. Dini hukuk esas itibarıyla Şâri' tarafından vazedilmiş hükümlerin toplamı olduğuna göre belli konularla sınırlı olup genel itibarıyla taabbudî hükümleri ihtiva etmektedir. Buna göre d'Ohsson'un şer'i hukuk ile kastettiği fıkıhın değişmez boyutudur.

İkinci sırada *Kanun* yer almaktadır. D'Ohsson bunu "*La Législation Civile*" yani *sivil hukuk* kavramıyla tercüme etmektedir. Bunlar Osmanlı döneminde Padişah tarafından vazedilen ve halka ilan edilen kanunnamelerdir. Genel itibarıyla kanunnameler sivil konuları yani ibadet dışındaki mülkiyet, vergi ve ceza gibi konuları ele almaktadır.

Üçüncü ise *Adet'tir*. Bu kavramı ise D'Ohsson "*Le Droit Coutumier*"⁴⁶ yani *teâmül/adet hukuku* olarak çevirmektedir.

Dördüncüsü ise *Örftür* (œurf). D'Ohsson örfü *Hükümdarın mutlak yetkisi* anlamına gelen "*Le pouvoir arbitraire du Souverain*" sözleriyle açıklamaktadır.⁴⁷ D'Ohsson'a göre Örf, şer'i hukukunun vermiş olduğu ve şer'i hukuk çerçevesinde cari olan bir yetkidir. Buna göre d'Ohsson "örf" kavramını bir hukuk olarak değil, şeriatın hükümdara verdiği bir yetki olarak algılamaktadır.⁴⁸ Bu sebeple d'Ohsson'a göre *Örf*, *Adet* hukukundan ayırılır.

Dolayısıyla d'Ohsson'a göre "Örf" terimi hükümdarın dilediği gibi, mutlak olarak kanun ve kural düzenleyebileceğini ifade eden bir yetkidir. Buradaki "mutlak yetki"nin ne anlama geldiğini d'Ohsson, eserinin ilerleyen sayfalarında açıklamaktadır. O, Şeriatın hükümlerini ihtiva eden *Dini koda* geçmeden önce hükümdarların durumlarını ele almakta ve şöyle demektedir:

44 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 67.

45 Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*, s. 53.

46 Fransa'nın eski rejiminde (Ancien Régime) "*Droit Coutumier*" olarak adlandırılan teâmül hukuku, özellikle ülkenin kuzeyinde Fransız hukukunun temel kaynağıydı. Ülkenin güneyinde ise Roma hukukunun devamını sağlayan yazılı hukuk uygulanmaktaydı. Bkz. Hilaire, "Les Origines Du Code Civil", s. 1.

47 D'Ohsson, *Le Tableau*, I, xxij.

48 Son dönem İslam hukuk araştırmacılarından Mehmet Akif Aydın da Örfi Hukuk kavramında yer alan örfi kelimesini açıklarken padişah vasıtasıyla "kamu yönetiminden kaynaklanan hukuk" olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Aydın, "Osmanlılar Hukukî-Adli Yapı", *DİA*, XXXIII, 515.

“Dini kod İslamiyet’in birinci temel kurucusu olup Halifeler ve onlardan sonra gelen tüm hükümdarlar, otoritelerini/meşruiyetlerini bu kod üzerine bina etmişlerdir. Günümüzde de Osmanlı İmparatorluğunun temel yasası bu koda dayanmaktadır. Hükümdarlar, Halifelerin meşru takipçileri olarak, iki kılıçları⁴⁹, sacerdoce⁵⁰ ve mutlak kuvvet⁵¹ haklarını/yetkilerini birleştirmektedirler. Sultanlar, Kanon Kanunlara⁵² göre hareket ettikleri takdirde pontifical⁵³ tahtına çıkmaktadırlar/çıkabilmektedirler. Zira Kanon Kanunların tümü din tarafından vazedilmiştir.”⁵⁴

Bu sözleriyle d’Ohsson din ve dünya işlerinde hilafet kurumunun, mutlak otoriteyi temsil ettiğini ifade etmektedir. Ancak hükümdarın yetkileri sadece dinin, yani Şeriat’ın izin verdiği çerçevede cari olmaktadır. D’Ohsson, hilafet kurumunun belirli kurallar bütününe göre hareket etmesi gerektiğini söylemektedir. Böylece d’Ohsson, İslamiyet’teki yönetim şeklinin bir “nomokrasi” olduğunu ima etmektedir.⁵⁵ Nitekim bazı çağdaş araştırmacıların görüşü de bu yöndedir.⁵⁶

Görüldüğü üzere d’Ohsson’un *örf* hususundaki görüşü, “şeriatın prensiplerinden hareketle sultana kanun ve hüküm düzenleme imkanını veren yetki” şeklin-

49 D’Ohsson’un kullandığı “Glaive” kelimesi kılıç anlamına gelip güç, iktidar, kuvvet gibi sembolleri temsil etmektedir. Hristiyanlıkta iki kılıç (*Glaive*) iki kuvveti temsil etmektedir: Birincisi ruhların selametini ve dinin dogmalarını denetleyen Dini Kuvvet (*Pouvoir Spirituel*), ikincisi ise insanların dünyevi işlerini denetleyen Dünyevi Kuvvettir (*Pouvoir Temporel*). Bazen buna Sivil Kuvvet (*Pouvoir Civil*) denilmektedir. Bkz. *Grand Larousse De La Langue Française*, s. 4450-4451, s.v. “pouvoir”. Burada d’Ohsson hem dinî (*Dini Kuvvet*) hem dünyevi işlerini (*Dünyevi Kuvvet*) denetleyebilen kuvvetlerin, Padişahın elinde bulunduğunu söylemektedir.

50 Hristiyan terminolojisinde “*Sacerdoce*” kavramı papazlığa bağlı olan rahipleri ve bakanları deyimlemektedir. Daha genel bir manada ise “*sacerdoce*” terimi dini bir bakanlık anlamına gelmektedir. Buna göre “*sacerdoce*” Sultan’ın vezirleri üzerindeki otoritesini ifade eden bir kavramdır.

51 “*Pouvoir Suprême*” mutlak kuvvet, kanun koyma, kanun uygulama ve mahkeme usulü kuvvetleri birleştiren kuvvettir/yetkidir.

52 D’Ohsson burada “*Lois Canoniques*” kavramını kullanmaktadır. Yunancadan gelen Kanon kelimesi, “uyulması gereken ideal model” anlamına gelmektedir. Hristiyan terminolojisinde ise Kanon kanunu (*Loi Canonique*) veya Kanon hukuku (*Droit Canonique*), Kilise’nin hukuku veya kanunu kastedilmektedir. Başka bir ifade ile Papaların ve Hristiyan Hukukçuların kararlarını ihtiva eden hükümlerdir/kanunlardır. Dolayısıyla otorite tarafından vazedilen bu hükümler, geçerli ve uygulanması gereken hükümlerdir.

53 “*Pontifical*” kavramı, Latince “Kutsalı bağlayan köprü” anlamına gelen “*Pontifex*” ve “*Pontife*” kelimelerden gelip Kilise’nin üst kademelerde yer alan Piskopos veya Papalara verilen bir unvandır. Buna göre “*Pontifical*” papa ve piskopos ile ilgili bir kavram olup papaya “*Summus Pontifex/Souverain Pontife*” yani mutlak/yüksek (dini?) lider denilmektedir. En büyük rahibi ifade etmek için ise “*Pontifex Maximus*” kavramı kullanılmaktadır. Meşhur alman ressam Jost Amman, resimlerini topladığı eserde Osmanlı Devleti’nin en büyük/yüksek dini lidere tekabül edilen Şeyhülislam’a “*Pontifex Maximus Turcarum*” demektedir. Ayrıca Padişaha *Summus Pontifex* demeyip *Imperator* veya *Sultanus* demektedir. D’Ohsson, Padişah’ın tahtına *Pontifical tahtı* dediğine göre, ona *Summus Pontifex* denilebileceği görüşündedir.

54 D’Ohsson, *Le Tableau*, I, 55-56.

55 Ancak d’Ohsson yönetim şekline dair şunları demektedir: “*Bu kanun teokratik bir kanun olarak bilinmektedir.*” Bkz. D’Ohsson, *Le Tableau*, VI, 349. Her ne kadar teokratik dese de d’Ohsson’un vermiş olduğu açıklamalar *nomokrasi*’ye yaklaşmaktadır.

56 Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 147.

dedir. H. Yunus Apaydın'ın siyaset-i şer'iyye ile ilgili görüşü de bu minvaldedir. Apaydın, siyaset-i şer'iyyeyi kamu hukuk alanında dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek şekilde kural düzenleme yetkisi olarak tanımlamaktadır.⁵⁷

E. D'OHSSON'DA LÉGISLATION ve JURISPRUDENCE KAVRAMLARI

D'Ohsson eserinde yer yer *législation* ve *jurisprudence* kavramlarına yer vermektedir. Kemal Gözler'e göre d'Ohsson, *législation* kavramıyla *Şeriat*'ı yani Allah'a mahsus ve sırf dinî boyutu olan hükümleri, *jurisprudence* ile de *Fıkıh*'ı kasdetmiştir.⁵⁸ Bu görüşün doğruluğunu tespit etmek için *législation* kavramını detaylı olarak ele almak istiyoruz.

Législation kelimesi Latince *lex* veya *legis* kökünden türetilen *legislatio*'dan gelmiş olup kanun veya yazılmış hukuk anlamına gelmektedir. Anayasadan (*Constitution*) farklı olan *législation*, bir ülkede uygulanan kuralların ve kanunların mecmuası yani mevzuatını ifade etmektedir. Nitekim d'Ohsson'un eserini yazdığı dönemlerde bazı batılı yazarlar, diğer ülkelerin yönetim şeklini ve hukukunu ifade etmek üzere *législation* başlığını kullanmışlardır.⁵⁹ Buna göre d'Ohsson'un *législation* kavramını tercih etmesi, Osmanlı Devleti'nde cari olan kanunlardan bahsetmesi sebebiyledir. D'Ohsson'un Osmanlı hukukunu ele aldığı yerde “*Législation Mahométane*” başlığını seçmiş olması da İslam hukukunu, Osmanlı hukuku vasıtasıyla ele almış olmasından ileri gelmektedir. Başka bir ifadeyle d'Ohsson, Osmanlı hukukunu ele alarak İslam hukukunu incelemiş olmaktadır. D'Ohsson'dan etkilenen bazı yazarlar da İslam hukukundan bahsederken “*Législation Mahométane/Musulmane*” terimini kullanmışlardır.

57 Apaydın, “Siyaset-i Şer'iyye”, *DİA*, XXXVII, 299.

58 Gözler d'Ohsson'un kullandığı “*Législation Mahométane*” kavramı hakkında şunları demektedir; “... Fransa'da “*droit musulman*” veya “*droit islamique*” terimi 1800'lerin ilk yarısında kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Fransa'da 1700'lerin sonlarında “*droit musulman*” veya “*droit islamique*” teriminin kullanıldığını gösterir örnek bulamadık. Eğer bu terimler 1800'lerden önce Fransızcada kullanılıyor olsaydı, birinci cildi 1787 yılında yayınlanan Ignace Mouradja d'Ohsson'un meşhur “*Tableau Général de l'Empire Othoman*” isimli meşhur eserinde, bu terimlerin geçiyor olmaları beklenirdi. Oysa d'Ohsson'un kitabında bu terimler değil, İslâm hukukunu ifade etmek için “*législation Mahométane*” ve “*jurisprudence Mahométane*” terimleri kullanılmaktadır. Birinci terim için kitabın alt başlığına ve birinci cildinin XI'inci sayfasına ikinci terim için birinci cildin 54'üncü sayfasına bakılabilir. D'Ohsson'un birinci terimi “*şeriat*” ve ikinci terimi de “*fıkıh*” karşılığında kullandığı söylenebilir. Bkz. <https://www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku-kac-yasinda.htm> (erişim tarihi: 3.08.2019).

59 Söz gelimi Emile Jay'ın “*Législation Russe*” veya Casimir Frégier'in “*De La Législation Algérienne*” eserleri devletlerin hukuklarını da ele alan eserlerdir. Yine Duperron'un eseri “*Législation*” başlığı taşımaktadır. Günümüzdeki Hukuk karşılığında kullanıldığını söyleyebiliriz.

D’Ohsson’un *Législation Mahométhane* başlığı altında ele aldığı konulara baktığımızda onun *législation* terimiyle İslam hukukunu (*fıkıh*) kastettiği görülmektedir. Buna göre *législation* ifadesi Gözler’in belirttiği şekilde *şeriat* değil *fıkıh* karşılığında kullanılmıştır.⁶⁰

Müellifin kullandığı diğer terim olan *jurisprudence* ise “jus”⁶¹ ve “prudentia”⁶² kelimelerinin birleşimi olup hukukun ve kuralların bilimini ifade eden bir terimdir. Eski dönemlerde *Hukuk Bilimi* anlamına gelirken daha sonra hukuk alanında belirli bir mesele hakkında hukukçuların verdiği kararların ve hükümlerin toplamı anlamında kullanılmıştır.⁶³ Son dönem Fransız hukukçularından Atias’a göre *jurisprudence* kavramı hukukçunun doğru/sahih hukukun aranması konusunda özen göstermesini ve kabiliyetli olmasını ifade eder.⁶⁴

D’Ohsson, eserinin bazı yerlerinde *jurisprudence* terimini kullanmaktadır.⁶⁵ Bu terime yer verdiği pasajlardan birisinde Osmanlı eğitiminden bahsederken *ilm-i fıkıh* terimini *jurisprudence* kelimesiyle tercüme etmiştir. Yine d’Ohsson, Ebu Hanife’nin kelama ilişkin eseri *el-Fıkhu’l-Ekber*’in “*haute théologie*” veya “*haute jurisprudence*” şeklinde tercüme edilebileceğini ifade etmektedir. Başka bir yerde ise d’Ohsson Osmanlıdaki halk kütüphanelerin (*bibliothèque publique*) işlevlerini açıklarken burada yer alan fıkıh kitaplarını *jurisprudence* olarak tercüme etmektedir.⁶⁶

İleri sayfalarda d’Ohsson matbaaya dair tartışmalara yer verirken Yenişehirli Abdullah Efendi’nin bu konudaki fetvasını⁶⁷ naklederek bu fetvaya binaen İbra-

60 Nitekim “Législation” ile benzer bir kelime olan “Législateur”; kural, kanun koyucu anlamına gelir ki İslam geleneğindeki karşılığı Şâri’dir. Bu nedenle bazı çağdaş İslam ülkeleri “Législation” karşılığında “Teşri” kelimesini kullanmaktadırlar.

61 “Jus” veya “Juris” kavramları insanlar arasındaki ilişkilerini düzenleyen hüküm ve kurallar mecmuasıdır.

62 Prudentia kelimesi bir konu hakkında dikkat etmek, ihtiyatlı davranmak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise Latince gelen *Prudentia*, Christian Atias’a göre, derin düşünceden ziyade karar verme ve iradeden ziyade tercih etme yeteneğini ifade eden kavramdır. Bkz. Atias, *Épistémologie Juridique*, s. 37.

63 *Lexique des termes juridiques 2017-2018 (Édition Numérique)*, s.v. “jurisprudence”.

64 Atias, *Épistémologie Juridique*, 37.

65 D’Ohsson, *Le Tableau*, I, 20, 21, 58, 429; II, 4, 468, 471, 490, 500; III, 347, 362; VI, 143, 191. Ayrıca buna ilişkin Kemal Gözler, d’Ohsson’un “*Jurisprudence Mahométhane*” kavramı kullandığını belirtirse de taramalarımızda d’Ohsson’un böyle bir kavram kullandığına rastlamadık.

66 D’Ohsson *Le Tableau*, II, 490.

67 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetâvâ*, s. 567-568. İlgili Fetva: *Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd “lügat ve mantık ve hikmet ve hey’et ve bunların emsali ulûm-i âliyyede telif olunan kitabların hurûf ve kelimâtlarının suretlerini birer kalıba nakşedip evrak üzerine basma ile ol kitabların misillerini tahsil ederim” dese Zeyd’in bu vehile amel-i kitâbete mübâşeretine şer’an ruhsat var mıdır? el-Cevab: Basma sanatında mahareti olan ve kimesneler bir musahhah kitabın hurûf ve kelimâtını bir kalıba sahihan nakşedip evraka basmakla zaman-ı kalilde bilâ-meşekkat nûsah-ı kesire hasıla olup kesret-i kütûbe ve rahis baha ile temellûke bâis olur, bu vehile faideyi müştemil olmakla ol kimesneye müsaade olunup birkaç alim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin olunup onlar tashih ettiklerinden sonra sureti kalıba nakş olunursa bir amel-i müstahsen olur.*

him Müteferrika ve Mehmet Said Efendi'ye matbaalarını⁶⁸ kurmalarına izin verildiğini belirtmektedir. Ancak basılmasına cevaz verilen eserler felsefe, tıp, astronomi ve coğrafya gibi konulara ilişkin olurken kanonik yani "dinî" sıfatı taşıyan eserlere izin verilmemiştir. Bu eserler Kur'an, hadis, bunları açıklayan tefsirler ve *jurisprudence* yani fıkıh kitaplarıdır. Bu örneklerden hareketle d'Ohsson'un fıkıh kavramını *jurisprudence* terimiyle Fransızcaya tercüme ettiğini söyleyebiliriz.

Bununla beraber eserinin başka yerlerinde d'Ohsson, *jurisprudence* lafzına daha dar bir anlam yüklemektedir. İbn Kemal Paşa'nın *Tabakâtu'l-fukaha'sının* yedinci sınıfından bahsederken d'Ohsson burada yer alan alimlerin hem *culte* (ibadete) hem de *jurisprudence* (hukuka) ilişkin eserler kaleme aldıklarını söylemektedir. Buna göre d'Ohsson, fıkıh kitaplarındaki ibadet-muamelat ayırımını dikkate alarak ikisi için farklı kelimeler kullanmıştır. Yine mezheplere uyma konusunu ele alırken d'Ohsson, Hanefi mezhebinin dışına çıkılmasının izin verildiği tek hususun dinin *privé* (özel) hükümleri yani *bireysel ibadete* münhasır olan hükümler olduğunu söyler. Cemaatle ibadet ve muamelat (*jurisprudence*) konularına gelince kesinlikle Hanefi mezhebinin dışına çıkılamayacağını dile getirmektedir.⁶⁹ Buna göre d'Ohsson fikhî konular arasında ayırım yaparak ibadet dışındaki fikhî konuları *jurisprudence* kavramıyla karşılamıştır.

Yaşadığı dönemlerde fikhî kavramların Batı dillerindeki karşılıklarının tam oluşmamış olması sebebiyle D'Ohsson'un *jurisprudence* kavramını bazen İslam hukukunu, bazen İslam hukuk ilmini (*ilm-i fikh*), bazen de İslam hukukunun ibadet dışındaki konularını ifade etmek üzere kullandığını söylemek mümkündür. Buna göre Gözler'in d'Ohsson'un *jurisprudence* kelimesi ile fikhî kastettiği görüşünün, doğruluk payı bulunmakla birlikte, eksik olduğunu söyleyebiliriz.

F. İSLAM HUKUKU TASNİFİ

D'Ohsson Osmanlı hukukunu ve dolayısıyla fikhî *kod* (code) tasnifiyle ele almıştır. Fransızca *Code* kelimesi Latince *Codex-Caudex* kelimelerinden türemiş olup "kurallar mecmuası (*recueil de lois*)" anlamına gelmektedir. Bu yönüyle *kod*, hukukun belli bir branşındaki hukuki hükümleri içermekte olup tam bir hukuk sistemi oluşturmak üzere derlenen kanun ve hukuk metinleridir. Belli bir dönem-

68 Müteferrika matbaası olarak bilinen matbaa 1727'de kurulan ilk Türk matbaasıdır. Bkz. Beydilli, "Müteferrika Matbaası", *DİA*, Ek-II, 347-348.

69 D'Ohsson, *Le Tableau*, II, 4. Bu hususu sonraki sayfalarda tekrar ifade etmektedir. bkz. d'Ohsson, *Le Tableau*, II, 471.

de veya bir ülkedeki hukuklara da kod denilmektedir. *Code Napoléonien* (Napolyon Kanunu) veya *Code Babylonien* (Babilonya Kanunu) böyledir. Kod, bir kodifikasyon⁷⁰ sonucu olup belli bir konudaki hüküm ve kurallar bütünü tutarlı bir şekilde tek bir bölümde toplamayı hedeflemektedir.⁷¹ *Code Civil* (Medeni Kanun), *Code Rural* (Kır Kanunu) buna örneklerdir.⁷²

D’Ohsson, İslam hukukunu (*Législation Mahométane*) dinî, sivil, cezaî, siyasî ve askerî olmak üzere beş koda ayırmayı planlamıştır. Sava Paşa’ya göre d’Ohsson’un yaptığı bu tasnif *Modern Hukuk’a* (*Droit Moderne*) göredir. Sava Paşa’nın buradaki “modern hukuk”tan kastı muhtemelen Fransız medenî hukuku yani *Code Civil*’dir.⁷³ Nitekim sonraki dönemlerde *Code Civil*, modernleşmenin bir unsuru olarak telakki edilmiş ve modernleşme yönünde adım atan devletler tarafından benimsenmiştir. Hatta dünya genelinde⁷⁴ birçok devlet için bu kod, vazgeçilmez bir örneklik teşkil etmiştir. Dolayısıyla Sava Paşa’nın “modern hukuk” ile kastettiği esas itibarıyla Fransa *Code Civil*’i veya kökenleri ona dayanan bir hukuktur. Gerçekten de d’Ohsson’un sivil kodda yer vermiş olduğu bazı başlıkların, Fransa kodunda aynen yer aldığı görülmektedir. Örneğin “kişiler arası hibe ve vasiyet” başlığı⁷⁵ Fransa *Code Civil*’inin ikinci kitabın başlığıyla⁷⁶ aynı adı taşımaktadır.⁷⁷

Bununla birlikte Sava Paşa’nın tespitine ilişkin bazı hususlara değinmek istiyoruz. Modern hukuk metinlerin öncüsü olarak kabul edilen Fransızların *Code Civil*’i⁷⁸ ilk kez 1804’te yayımlanmış olup kod ayırımının da yer aldığı d’Ohsson’un

70 Kodifikasyon, dağınık vaziyette bulunan kuralları ve hükümleri birleştirmek anlamına gelmektedir. Marc Billiau’ya göre iki tür kodifikasyon bulunmaktadır: Bunların birincisi *administratif* diğeri ise *normatif*dir. Birincisi belli kuralları toplayıp birleştirmek, derlemekten ibarettir. Burada herhangi bir doktrinın söz konusu olmaz veya çok az etkisi olmaktadır. İkinci ise belli bir doktrinın etkisiyle hukuki norm oluşturmakla birlikte düzgün ve sistematik bir şekilde düzenlemektir. Fransız Medenî Kanununu buna örnek olarak göstermek mümkündür. Bkz. Billiau, “La Doctrine Et Les Codes”, s. 445.

71 *Léxique des termes juridiques 2017-2018*, s.v. “Codification”, 410.

72 www.idare.gen.tr/idarehukuku.htm (erişim tarihi 23.01.2010).

73 “Code Civil” Fransa’nın sivil konulara ilişkin hükümleri toplayan mecmua olup 1804’te yayımlanmıştır. Kodun tarihçesi ve kökenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilaire, “Les Origines du Code Civil”; Safatian, “La rédaction du Code Civil”; Halpérin “L’Histoire de la fabrication du code”; Soleil, “Le Code Civil De 1804”.

74 Kuzey Amerika’da Kanada, güney Amerika Latin ülkelerde, bağımsızlık döneminde Afrika ülkelerinde, Asya ülkelerden Japonya gibi çeşitli ülkelerde etkili olmuştur. Bkz. Soleil, “Le Code Civil De 1804”, s. 1.

75 D’Ohsson, *Le Tableau*, V, 324. İlgili başlık şöyledir: “Des donations entre-vifs et des dispositions testamentaires”

76 “Des Donations Entre-Vifs Et Des Testaments”.

77 Bkz. Bonaparte, *Code Civil Des Français*, s. 230.

78 Nitekim Alman hukukçuları Konrad Zweigert ve Heinz Kötz şöyle demektedirler: “XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyıl başlarında orta ve doğu Avrupada pek çok Kod uygulanmış olmasına rağmen şüphesiz Fransız sivil kodu entelektüel açıdan en çok önemli ve tarih açısından en derin olanıdır.” Bkz. Grimaldi, “Lexportation Du Code Civil”, s. 2. Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Mazeaud, “Le Code Civil Français”.

eserinin⁷⁹ birinci cildi 1788 yılında basılmıştır. D'Ohsson'un daha yayımlanmamış bir eserden faydalanması mümkün olmasa da Sava Paşa'nın iddiasını doğrulayan bazı ihtimaller gündeme getirilebilir. Birincisi, Fransızların Sivil Kod'u her ne kadar 1804 yılında yayımlanmış olsa da bu kodun kökenlerinin yaklaşık iki asır öncesine dayanmaktadır.⁸⁰ Buna göre Sivil Kod son haline gelmeden önce birkaç aşamadan geçmiş ve ondan önce birkaç *eser* kaleme alınmıştır. Sivil Kod'un kurucuları (*Pères du code civil*) olarak kabul edilen Jean Domat'a ait "*Les lois civiles dans leur ordre naturel*" adlı eser ve Robert Joseph Pothier'e ait "*Oeuvres complètes*" adlı eser bunlardan en önemli olanlarıdır.⁸¹ D'Ohsson'un söz konusu tasnifi bu eserlerden almış olması mümkündür.

Sava Paşa'nın iddiasına tekrar dönecek olursak d'Ohsson'un sırf ana bölümleri *kod* başlığı ile ele almış olması onun İslam hukukunu modern hukuka göre düzenlenmiş olduğu anlamına gelir mi? D'Ohsson'un eseri detaylı olarak incelendiğinde onun esas itibarıyla yaptığı şeyin, fıkıhın belirli meselelerini yine fıkıh sistematığı ile *kod* başlıkları altında toplamaktan ibaret olduğu görülmektedir. Örneğin Aile hukukunu *sivil kodun* altında ele almıştır. Ancak bu koddaki tertip, sıra ve hükümlerin sunumu büyük ölçüde fıkıh kitapları ile aynıdır. D'Ohsson, esas aldığı Mevkufâtî'ye göre hareket etmiş ve istisnalar dışında bunun dışına çıkmamıştır. Bu istisnalardan hareketle onun İslam hukukunu, Avrupa veya modern hukuka göre tertip ettiğini söylemek güçtür. Buna göre d'Ohsson'un İslam hukukunun ana başlıklarını modern hukuka göre tasnif etmesi, Sava Paşa'nın ileri sürdüğü gibi İslam hukukunu yanlış anladığı anlamına gelmez. D'Ohsson'un ana tertibini bozmadan İslam hukukunu, yeni bir tasnifle sunduğu söylenebilir.

D'Ohsson önsözünde eserini beş temel koda ayırmayı planlamıştır, ancak daha sonra buna hukukî kod (*Code Judiciaire*) da ekleyerek bunu altıya çıkarmıştır.⁸² Burada kısaca her bir koda yer vermek istiyoruz.

Dinî Kod (*Le Code Religieux*): D'Ohsson'un incelediği ilk kod *Dinî Kod*dur. Bu kodu üç bölüme ayırmaktadır. İlk bölüm inanç, ikincisi ibadet ve üçüncüsü

79 Octavia baskısı.

80 Billiau, "La Doctrine Et Les Codes", s. 449. Ayrıca Philippe Jestaz ve Christophe Jamin şöyle demektedir: "Kodun sentezlediği şey, adetler ve Roma hukukundan yola çıkarak Hukukçuların oluşturduğu "Fransız Hukuku"nun 2 buçuk yüzyıl emeğidir." Billiau, "La Doctrine Et Les Codes", s. 67. Hatta bu kodun, Roma hukukuna binaen ele alındığını göz önünde bulundurursak çok daha erken dönemlere dayanmaktadır. Bkz. Justinien, *Les Douze Livres Du Code De L'Empereur Justinien*, s. 5.

81 Ayrıca *Sivil Kod*'un doktrinlerini ele alan bir çalışma için bkz. Billiau "La Doctrine Et Les Codes".

82 D'Ohsson, *Le Tableau*, VI, 172.

ise ahlaktır. D’Ohsson’un şeriatı *Législation Religieuse* kavramıyla tercüme ettiğini daha önce ifade etmiştik. Dolayısıyla bu dinî kod şeriata mahsus olan hükümleri barındırmaktadır. Bu nedenle dinî koda *şeriat kodu* veyahut *şer’î kod* demek mümkündür.

İnanç bölümünün girişinde d’Ohsson bu kodda yer alan inanç ilkelerin *Mültekâ*’nın dışında olduğunu ifade etmekte ve kelam ilminin tarihine kısaca değinmektedir. Ardından Ömer Neseî’nin Akâid’e dair eserini tanıtır Osmanlılarda en çok itibar edilen eserlerin arasında yer aldığını söylemektedir. Bu bölümde d’Ohsson Ömer Neseî’nin eserinde yer alan inanç ilkelerini inceleyip bazen Teftezanî’nin sözlerine bazen de kendi değerlendirmelerine yer vermektedir. Teftezanî’nin sözlerini “C” (Commentaire) harfi altında vermektedir. Kendi değerlendirmelerini ise “*Observations*” başlığı altında vermektedir. Bu bölüm birinci ciltle bitmektedir.

Dinî kodun ikinci bölümü ise ibadet bölümü olup ikinci ciltte yer almaktadır. Bu bölümde d’Ohsson fıkıh kitaplarında bulunan *taabbüdi* hükümleri incelemekte ve İslam hukukuna dair kısa bir giriş vermektedir. Bundan sonra d’Ohsson, klasik bir fıkıh tertibini takip ederek taharet, namaz, oruç, zekât gibi konuları incelemektedir. D’Ohsson vakıf konusunu da bu bölümde işlemiştir ve bundan dolayı bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. Bilindiği üzere vakıf konusu fıkıh kitaplarının muamelat bölümünde ele alınmaktadır. Bunun sebebi vakfın bir akit olması ve kişinin kendi iradesinden kaynaklanan bir işlem olmasıdır. D’Ohsson’un vakıf konusunu zekâtın ardından incelemesinin muhtemel sebebi zekâtta olduğu gibi vakıfta da malın bağışlanması söz konusu olmasıdır. D’Ohsson bu iki husus arasında böyle bir benzetme kurmuş olmalı ki Worms’a göre o, “sahte” bir kıyas yapmıştır. Zira zekât, dinî vecibelerden olduğu halde vakıf tamamen bireye bırakılmış bir husustur. Bu nedenle vakfın, ibadet bölümünde değil muamelat kısmında yer alması gerekmektedir. Ona göre d’Ohsson bu ayrıntıyı göz ardı etmiştir.

Dinî kodun son kısmını teşkil eden bölüm ise ahlak bölümü olup dördüncü ve beşinci ciltlere tekabül etmektedir. Bu bölümde dört konuyu ele almaktadır: Helal gıda, giyim-kuşam, iş-meslek ve ahlak ile ilgili konular; tesettür ve benzeri bazı konular. Bu bölümün bir kısmı fıkıh kitaplarının *Hazr-İbaha* bölümlerinde yer almaktadır.⁸³

83 D’Ohsson’un eserinin dördüncü cildi ve beşinci cildin ilk kısmı Zerhan Yüksel tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri genel olarak başarılı olsa da bazı hataları barındırdığını söylemek gerekir. Söz gelimi d’Ohsson eserinde asıl metin (*Mültekâ*) ile şerhi (*Mevkufâtı*) arasını ayırt ederken Yüksel tercümesinde bu ayrıntıyı göstermemiştir. Ayrıca bazı fıkhi kavramlar yanlış izah edilmiştir. Örneğin helal ve haram

Siyasî Kod (*Le Code Politique*): Eserin ikinci kodu ise *Siyasî koddur*. Bu kodda şu dört bölüm yer almaktadır: 1) Hükümdarlık, hükümdarlık için gerekli şartlar, hükümdarın vazifeleri 2) Vergiler ve öşür gibi devletin ekonomisini ele alan kamu finansları 3) İslam ülkelerinde yabancılar (müste'menler) ve 4) Yabancı ülkelerde Müslümanlar.

Askerî Kod (*Le Code Militaire*): Bu kodda savaş ve savaş hukukundan bahsedilmektedir. Bu kod altı bölüme ayrılmaktadır. 1) Savaş veya *sefer*, 2) Ganimet, 3) Esirler 4) Fethedilen ülkeler, 5) İsyancılar (bugat) 6) Zimmiler.

Sivil Kod (*Le Code Civil*): D'Ohsson'un bu kodda muamelat konularını incelemektedir.

Hukukî Kod (*Le code Judiciaire*): Asıl planda bulunmayan bu kod daha sonra eklenmiş olup d'Ohsson burada Osmanlı mahkemelerini ve kadıları incelemektedir.

Cezaî Kod (*Le Code Criminel/Pénal*): Bu kod içki, zina, hırsızlık ve benzeri suçlara uygulanan hadlere ilişkin olup üçe ayrılmaktadır: 1) Fiziki Cezalar (*Hadd*), 2) Düzeltici cezalar (*ta'zir veya tedip*) ve 3) Sivil tazminatlar.

G. D'OHSSON'UN OSMANLI HUKUKUNU ANLATIŞ BİÇİMİ: NİKAH ÖRNEĞİ

D'Ohsson'un Osmanlı hukukunu nasıl işlediğini daha net görmek için burada nikah konusunu detaylı olarak ele almak istiyoruz. Ancak bu konuya geçmeden önce d'Ohsson'un bu noktada takip ettiği metottan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere d'Ohsson fıkıh konularını altı koda ayırmıştı. Her bir kodu da "Livre" adında bölümlere ayırmış olup anlaşıldığı kadarıyla *livre* fıkıh kitaplarında "kitâb" adıyla verilen ana bölümleri ifade etmektedir. Nitekim

maddeler konusunda d'Ohsson Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini belirtmek için "İmâmeyn" kavramını kullanmaktadır. Yüksel bunu "imamlar" diye çevirerek dipnotta "dört büyük mezhebin kurucusu olan dört imam" demektedir. (Yüksel, *Örf ve Adetler*, s. 16.) Ayrıca Yüksel bazı pasajları tercüme etmemiştir. Örneğin avcılık için tanınan ruhsattan bahsederken d'Ohsson şöyle demektedir: "... Rumlar da Müslümanlar kadar rahatlıkla avlanabiliyor. Payitahtta veya ülkenin başka yerlerinde oturan diğer yabancılar da aynı imkândan diledikleri gibi faydalanabiliyorlar." (D'Ohsson, *Le*, IV, 27-28. Yüksel, *Örf ve Adetler*, s. 28). Yüksel paragrafı burada bitirip sonraki paragrafa geçmektedir. Eksik paragraf şöyledir: "... ne yazık ki kötü bir tecrübe nedeniyle yabancılar ne tek başlarına ne de şehrin uzaklarına gezmektedirler. Böylece bostancıların kötü oyunlarına düşmemektedirler. Çünkü bostancılar yabancıların malzemelerini ellerinden almaktan zevk alıyorlar." (D'Ohsson, *Le Tableau*, IV, 27-28). Görüldüğü üzere bu paragraf Osmanlı bostancıların kötü yönlerini ortaya koymaktadır.

taharet, namaz ve oruç gibi bölümleri *livre* başlığı ile vermiştir. D’Ohsson *livre*’lerde inceleyeceği alt konuları ise genel olarak “chapitres” adıyla vermektedir ki bu başlık fıkıh kitaplarında “fası”a veya “bâb”a denk gelmektedir. *Chapitres*’ları da *article* alt başlıkları ile sunmaktadır. Örneğin Dinî Kod üst başlığı altında “Livre Premier – Des Purifications: *Tahharéth* (Birinci Kitap: Taharet)” bölümünü zikredip taharetin içerisinde abdest, gusül gibi konuları *chapitres* başlığı ile aktarmaktadır.

D’Ohsson ibadet bölümünün girişinde yazım tarzı konusunda izlediği metodu açıklamaktadır. D’Ohsson hem Hanefi mezhebinin görüşlerine hem de diğer mezhep imamlarının görüşlerine yer verirken “V” (Variante) harfini, o görüşe ilişkin açıklama ve şerhi için ise “C” (Commentaire/şerh) harfini kullanmaktadır.⁸⁴ Varyant ve şerhlerin yazı boyutu farklı olarak verilmektedir. Kendi değerlendirmesini ise “Observation (değerlendirme)” başlığı ile vermektedir. D’Ohsson V harfi ile genel olarak Mevkufâtî’nin ana metnine, C harfi ile yine Mevkufâtî’den hareketle o görüşün şerhine yer vermektedir. Değerlendirmelerini ise bazen bir ana bölümün sonunda bazen de bir bölümün veya başlığın hemen altında vermektedir. Ayrıca d’Ohsson, bazı kavramlar yanında özellikle hadis ve ayetleri ele aldığı yerlerde onların Arapçasını da Latin harfleriyle dipnotta vermektedir.

D’Ohsson’un Osmanlı Aile Hukukunu Ele Alışı

D’Ohsson aile hukukunu eserin beşinci cildinde *Sivil Kod* başlığı altında incelemektedir.⁸⁵ O, Sivil Kodu sekiz ana bölüme ayırmaktadır. Bunlar: 1) Nikah 2) Nikahın sona ermesi (*Dissolution*) 3) Çocuklar 4) Miras 5) Kişiler arası bağış ve vasiyet 6) Özel hizmet (*Servitude Personnelle*) 7) Ticaret 8) Kişilere ve mülkiyete ilişkin çeşitli hükümler.⁸⁶ Doğrudan aile hukuku ile ilgili olanlar ilk üç bölümdür.

D’Ohsson nikah bölümünü on iki kısma ayırmaktadır: 1) Genel olarak nikah 2) Hürlerin nikahı 3) Sahih nikah, denklik, kefâet 4) Haram ve batıl nikah 5) Haberi olmadan başkası adına, zorla veya hile yoluyla yapılan nikah 6) Süt emzirme 7) Mehir 8) Kocanın eşlerine karşı adaletli davranması 9) Kocanın eşlerine karşı yükümlülükleri 10) Kocanın evlilik yetkisi 11) Kölelerin nikahı 12) Zimmîlerin nikahı.⁸⁷

84 D’Ohsson, *Le Tableau*, II, 4.

85 D’Ohsson, *Le Tableau*, V, 140.

86 D’Ohsson’un bu kodda Fransızca kullandığı kavramlar meşhur Napolyon kodundakiler ile hemen hemen aynıdır. Örneğin “*kişiler arası hibe ve vasiyet* (Des Donations Entre-Vifs Et Des Testaments)” Napolyon kodunun ikinci kitabın başlığıyla aynı adı taşımaktadır. Bkz. Napoléon, *Code Napoléon – 1807*, s. 230.

87 D’Ohsson, *Le Tableau*, V, 140-141.

Genel olarak nikah

D'Ohsson bu bölümde⁸⁸ fıkıh kitaplarının nikah bölümünün girişinde yer alan evliliğin genel hükümleri üzerinde durmaktadır. Bu minvalde d'Ohsson İslam hukukundaki nikah akdinin sivil akitler içerisinde en kutsal⁸⁹ ve en mukaddes⁹⁰ olanı olduğunu ifade etmektedir. D'Ohsson bu açıklamayı *Mültekâ*'nın asıl metni gibi takdim etse de Halebi'nin asıl metninde böyle bir ifade bulunmamaktadır. Görüldüğü kadarıyla bu ifade d'Ohsson'un İslam/Osmanlı hukukundan esinlenerek çıkarsadığı bir ifadedir.

Mültekâ'nın nikah bahsi "*nikah kasten milk-i müt'ayı ifade eden bir akittir*"⁹¹ şeklindeki nikah tanımı ile başlamaktadır. Mevkufâtî'de ise nikah tanımında yer alan lafızların açıklamalarına ilişkin şer'î ve lugavî izahlar bulunmaktadır. Ancak d'Ohsson bu tür açıklamalara genel olarak yer vermemektedir. O burada evliliğin faziletlerine, Hanefî ve Şafîî mezheplere göre nikah hükümlerine vb. konulara kısaca değinmektedir.⁹²

D'Ohsson'un kaydettiğine göre nikah akdi için altı tür şartın bulunması gerekir. Bunlar 1) *Lügat* 2) *Şer'î* 3) *Sebep* 4) *Şart* 5) *Rükün* ve 6) *Hüküm*.⁹³ Mevkufâtî'de buna benzer bir sıralama bulunduğundan dolayı d'Ohsson'un buradan alıntı yaptığını söylemek mümkündür. Mevkufâtî şöyle demektedir: "*Nikahta yedi şeyin zikri lazımdır. Bunlar: Nikahın lügat manası, şer'î manası, sebebi, şartı, rükünü, vasfı ve hükmüdür*."⁹⁴ Görüldüğü üzere Mevkufâtî "vasfı" da zikretmesine rağmen d'Ohsson buna yer vermemiştir. Ayrıca yer yer Mevkufâtî'nin açıklamaları ile d'Ohsson'un açıklamaları birbiriyle uyuşmamaktadır. Bu hususları mukayeseli bir şekilde ele almak istiyoruz:

88 "Le Mariage en général". XVII. ve XVIII. yüzyıllarda nikahı ele alan çoğu Fransızca çalışma bu başlıkla başlamaktadır.

89 "Sollemel" kelimesi Latince'den "Sollus" ve "Annus" kelimelerin birleşmesinin sonucu "Sollemnis" olup "senede bir kere kutlanan, dinî bir tören, bayram" anlamlara gelmektedir. Günümüz anlamı ise "aleni olarak halk arasında görkemli bir şekilde kutlanan tören"dır. Buna göre d'Ohsson'un nezdinde İslam Hukukundaki nikah, sivil akitlerin en kutsalıdır.

90 "Auguste" kelimesi görkemli, saygın, mübarek, muhterem veya mukaddes gibi anlamlara gelen Latince'den "Augustus" kelimesinden türeyip ilk zamanlarda Romalı kralların üstünlüğünü ifade etmek için kullanılan bir lakap idi.

91 Halebi, *Mültekâ*, s. 179.

92 D'Ohsson, *Le Tableau*, V, 144.

93 D'Ohsson bu kavramları dipnotta vermekte ve Fransızca karşılıklarını vermemektedir. Bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: *loughat, scher'î, sébéb, schart, rukn, hukm*.

94 Mevkufâtî, *Mevkûfât* II, 104-105.

Lugat: Mevkufâtî nikahın lügat manasını “cinsî yakınlık manasındadır, akd manasında mecazdır” şeklinde açıklarken d’Ohsson “eşlerin beyanı yani gerek hayat birliğini gerek (eşlerin) mallarının ve durumlarının birleştiğini ifade eden nikah-tezevvüç kelimelerinin sarf edilmesi” şeklinde açıklamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla d’Ohsson bununla icap ve kabulü kastetmektedir. D’Ohsson nikah akdinin sonucu olarak eşler arası hayat birliği (*union conjugale*) oluştuğunu, eşlerin hukuki statüleri (*communauté d’état*) ve mallarının (*communauté de bien*) birleştiğini ifade etmektedir.

D’Ohsson’un “hayat birliği”ne yer vermesi muhtemelen bunu, serbest ilişkiden (*union libre*) ayırt etmek içindir. Hukuki statüleriyle ilgili olarak; erkek ve kadının, artık karı-kocalık ilişkisine girdiklerini yani evli erkek ve evli kadın olduklarını belirtmektedir. Bu iki hususta bir problem bulunmamakla birlikte “malların birleşmesi (*communauté de biens*)” ifadesi konusunda d’Ohsson’un sözü tam olarak anlaşılmamaktadır. Zira İslam hukukundaki nikah akdinde eşler arası mal ayrılığı esastır. Bu sebeple kadına mehir verilmekte ve bu mehir, kadının malı olup onda istediği şekilde tasarrufta bulunabilmektedir. Dolayısıyla burada d’Ohsson’un malların birleşmesi ile (*communauté de biens*) neyi kastettiği üzerinde durmak gerekir.

XIX. dönemdeki Fransız hukukunda nikahın mal konusunda “rejimler” (yönetim şekilleri) bulunmaktaydı. Bu rejimler eşlerin evlilik hayatlarında mal sistemini belirlemektedir. Bu dönemde dört tane rejimin bulunduğu söylenmektedir.⁹⁵ Bunlar; 1) Meşru/yasal veya konvansiyonel birlik rejimi⁹⁶, 2) Mehrî rejim⁹⁷, 3) Basitçe münhasır birlik rejimi⁹⁸ ve 4) Mal ayrılığı rejimi.⁹⁹

Birinci sırada bulunan rejim “*communauté*” kavramıyla ifade edilip nikahtan önce ve nikah sürecinde elde edilen malların eşlerin ortak malları olmasıdır. Buna göre d’Ohsson’un yukarıda geçen “*communauté de biens*” ifadesiyle bu rejimi kastetmiş olması durumunda bunun hatalı olduğunu söylemek gerekir.

Fransız hukukunda İslam hukukundaki mal ayrılığı sistemine benzer iki rejim bulunmaktadır. Bunlardan biri Roma hukukundan kalan mehrî rejimdir. Bu rejime göre koca kadının mehir olarak getirdiği malların gelirinden istifade edebilirken kadının mallarına dokunamamaktadır.¹⁰⁰ Diğer rejim ise mal ayrı-

95 Cosson, *Acte Public*, s. 27-28.

96 “*Le régime de la communauté légale ou conventionnelle*”.

97 “*Le régime dotal*”.

98 “*Le régime simplement exclusif de communauté*”.

99 “*Le régime de la séparation de biens*”.

100 Weber, *Acte Public*, s. 64; Cosson, *Acte Public*, s. 27-28.

lıdır. Bu rejim ise mehrî rejimin bir nevi zıddı olup koca kadının mallarının gelirinden faydalanamazken kadının sahip olduğu malları elde edebilmektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla d'Ohsson, bu iki rejimden birisini açıkça belirtmiş olsaydı daha isabetli olacaktı.

D'Ohsson, şerh kısmında Mülteka ve Mevkufâtî'den alıntı yaparak nikah akdinin şu şekilde kurulacağına değinmektedir: Kadın “ben nefsimi sana veriyorum/seninle evleniyorum”¹⁰² ve erkek de “seninle evleniyorum”¹⁰³ lafzını açık olarak söyler. D'Ohsson'un bu ifadelerinden Arapçada akit için zorunlu görülen mazi (geçmiş zaman) siygasının Türkçe açısından zorunlu olmadığı ortaya çıkmaktadır. Akdin kuruluşunda ya tarafların bizzat kendisi ya da erkeği veya kadını temsil eden velilerin ve bunların dışında iki şahidin bulunması şarttır.

D'Ohsson bu hükümleri açıkladıktan sonra mezhep içerisindeki fakihler arasındaki bazı farklı görüşlere de yer vermektedir. Söz gelimi Hanefilerin çoğunluğuna göre Müslüman bir erkeğin zimmi bir kadınla evlenmesi halinde zimmîlerin şahitliği geçerli iken İmam Muhammed ve Züfer'e göre geçerli değildir.

Şer'î: Mevkufâtî akdin hakikat ve mecaz manalarına dikkat çekerken d'Ohsson Şer'î kavramını “belirlenen şekildeki tören” olarak vermektedir. D'Ohsson'un bu şekildeki tanımlaması çok genel olup tam olarak neyi kastettiği açık değildir. Bununla meclis birliğini kastetmiş olması muhtemeldir. Zira nikah akdinin münakid olabilmesi için irade beyanlarının aynı mecliste dile getirilmesi şarttır. Bununla beraber bu sözlerle İslam hukukundaki nikah akdinin keyfi bir uygulama olmayıp belirli bir hukuki sisteminin bulunduğunu ve d'Ohsson'un bununla Batıda oluşmuş olan bazı algıları yıkmak istemiş olması muhtemeldir. Her halükarda d'Ohsson'un ifadesinin Mevkufâtî'ninki ile aynı olmadığı ortadadır.

Sebeb: Sebeb kavramı için d'Ohsson Mevkufâtî'den doğrudan alıntı yaparak şöyle aktarmaktadır: “*İnsan neslinin devam etmesi olan nikahın amacını yerine getirme konusunda eşlerin niyetinin bulunmasıdır.*” Mevkufâtî sebep başlığında nika-

101 Weber, *Acte Public*, s. 64; Cosson, *Acte Public*, s. 27-28.

102 “*Zévedjtu*”. D'Ohsson kadının sözünü “Je me suis mariée à toi (seninle evlendim)” yerine “Je me marie à toi (seninle evleniyorum)” şeklinde tercüme etmektedir.

103 “*Tézavedjtu*”. D'Ohsson erkeğin sözünü “Je t'ai épousé (seninle evlendim)” yerine “Je t'épouse (seninle evleniyorum)” şeklinde tercüme etmektedir. Burada küçük bir nüansa dikkat çekmek istiyoruz. “*Marier*” ve “*Épouser*” kelimeleri kökenleri açısından farklılık arz etmektedir. “*Marier*” kelimesi esasında kadınlar için kullanılmaktaydı. Zira “*Marier*” kelimesi bir kadına eş (*mari*) vermek anlamına gelmektedir. “*Épouser*” kelimesi ise bir kadını eş olarak edinmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla d'Ohsson'un, kadının sözünü *Marier* kelimesi ile tercüme etmesi, kadının kendisini bir eş olarak erkeğe vermesinden ileri gelmektedir. Erkeğin sözü için *Épouser* kelimesini kullanması ise kadını bir eş olarak edinmesindedir. Günümüzde ise her iki kelime “evlenmek” anlamında kullanılmaktadır.

hın amacının insan neslinin devamını sağlamak olduğunu söylemekte, ancak bunu bir şart olarak görmemektedir. D’Ohsson ise bunu bir şart olarak sunmaktadır.

Şart: Mevkufâtî şartı ikiye ayırmaktadır. Birincisi evlenecek kişiler arasında evlenme engelini bulunmamasıdır. İkinci ise nikah esnasında şahitlerle ilgilidir. D’Ohsson ise bu iki hususa değinmeyip şartı tarafların *ergen (l'état de majorité)* ve *sağduyu çağında (l'état de bon sens)* olması şeklinde tanımlamaktadır. Mevkufâtî'nin saydığı iki şart, evlenecek kişilerle ilgiliyken d’Ohsson’un saydığı şart nikah akdini kuranlarla ilgilidir. D’Ohsson bu açıklamayla muhtemelen nikah akdini kuranların, nikahı kavrayacak düzeyde olmaları gerektiğini ifade etmek istemiştir.

Rükün: Mevkufâtî nikah akdinin rükününün “icap ve kabul” olduğunu açıklamaktadır ki d’Ohsson’un buna birinci şartta (lügat) yer verdiği yukarıda ifade edilmişti. D’Ohsson rükün olarak “tarafların serbest rızaları”nı zikretmektedir. Ancak d’Ohsson, bununla ikrah olmaksızın kurulan nikah akdini mi yoksa akdi kuranların “hür” olmaları gerektiğini mi kastetmiştir? Burada iki ihtimalden bahsedilebilir:

Eğer d’Ohsson tarafların ikrah olmaksızın tamamen kendi rızalarıyla nikah akdinin kurulması gerektiğini söylüyorsa bunun hatalı olduğu açıktır. Zira d’Ohsson İslam/Osmanlı hukukunu Hanefi mezhebini esas alarak ele almaktadır ve Hanefi mezhebinde ikrah altında kurulan nikah akdi sahih kabul edilmektedir. Diğer mezheplerde ise rıza şarttır; ancak d’Ohsson diğer mezheplerin görüşlerini zikrettiğinde bunu V (varyant) harfiyle vermekte ve diğer mezhep imamların isimlerini açıkça zikretmektedir. Dolayısıyla birinci ihtimale göre, yani bu sözle tarafların rızasını kastetmiş olması durumunda bunun bir hata olduğu ortaya çıkmaktadır.

İkinci ihtimal ise bununla nikah akdini kuranların hür olması gerektiğini kastetmiş olmasıdır. Akit kurabilmek için tarafların hür olması gerekli olduğundan bunu kastetmiş olması durumunda herhangi bir problem kalmamaktadır.

Hüküm: Mevkufâtî’ye göre nikah akdinin hükmü karıyla kocanın birbirinden faydalanmasının helal olması, mehrin vacip olması ve hürmet-i müsâhere’nin gerçekleşmesidir. D’Ohsson ise hükmü “*Eşlerin karşılıklı görevlerini yerine getirme istekleri/niyetleri*” şeklinde açıklamaktadır. D’Ohsson bu görevlerin mahiyeti hakkında bilgi vermemektedir.

Görüldüğü üzere d’Ohsson, *lügat, şer’î, sebep, şart, rükün ve hüküm* ifadesini Mevkufâtî’den almakta ancak bunlara çoğunlukla farklı anlamlar yüklemektedir. D’Ohsson nikah akdi ilgili bu hususlara yer verdikten sonra bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

D'Ohsson'un Osmanlı Aile Hukukuna İlişkin Değerlendirmeleri

D'Ohsson Osmanlı'daki evlenme adetine ilişkin bazı değerlendirmelere yer vermektedir. Ona göre yabancı erkeklere kapılarını başörtüsüz şekilde açmayı yasaklayan din ve örfе sahip toplumlarda nikah (hymen)¹⁰⁴ bağı, iki cinsiyetin birbirine düşkünlüğünden ibaret değildir. D'Ohsson'un kaydettiğine göre Osmanlı erkeği kendi eşini seçme hakkına sahip olmadığı için ya aile içindeki kadınlara ya da aileye yakın olan diğer kadınlara danışmak durumundadır. Kadınlardan birisi hareme gider ve buradaki genç kızları gözlemler. Ziyaretinin sebebini bildiren bu gözlemci kendisini “gueurumdjy (görümce)” olarak tanıtmaktadır. Gözlemcinin verdiği bilgiler evlenmek isteyen erkeği ve ailesini yönlendirmektedir. Buna göre nikah talebi yapılır ve nikah akdinin şartları belirlenir.

Mehir

D'Ohsson'un mehir ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

Nikah akdinin en önemli hususu mehirdir (mihhr). Mehir, nakit olarak verilmeğe olup kocanın durumuna göre belirlenir. Bunun asgari meblağı on gümüş akçedir (drachmes d'argent); bazen bu meblağ yüz veya iki yüz sequin'i¹⁰⁵ bulabilmektedir. Ebeveynlerin, kızları için en yüksek meblağı istemeleri doğal kabul edilmektedir. Bu oranın yüksek tutulmasında ailenin çıkarı yanında gösteriş ve tedbir de bulunabilmektedir. Karısından boşanan erkek mehri ikinci kez ödemekle yükümlü olduğu için bu yüksek meblağ ile kocanın, boşama hakkından vazgeçmesi hedeflenmektedir. Kız hiçbir şekilde mehir (dot)¹⁰⁶ almaz; ebeveyni ona sadece bir çeyiz vermektedir. Kız ancak ebeveyni vefat ettikten sonra Kanun tarafından tanınan bu hakkına kavuşmaktadır.¹⁰⁷

104 “Hymen” kelimesi, anatomi biliminde kızlık zarını ifade etmektedir. Fransız edebiyatında ise *Hymen* kavramı ile nikah ve evlilik kastedilmektedir.

105 Eski zamanlarda yaklaşık 3.545g ağırlığında altın parasını ifade eden bir terim. Félix de Beaujour'a göre Osmanlı Devleti'nde XVIII-XIX. yüzyıllar arasında üç altın para basılmaktaydı: Fındık altını, Zer-i Mahbûb altını ve Mısır altını. Devletin çeşitli bölgelerinde farklı altınların tedavülde olsa da bu dönemlerde İstanbul'da genellikle Fındık ve Zer-i Mahbûb altınları bulunmaktaydı. Ayrıca Doğu dünyasında en değerli kabul edilen altın Venedik altınıdır. Bkz. Une Société De Négocians Et De Manufacturiers, “*Dictionnaire Universel Du Commerce, De La Banque Et Des Manufactures*”, s. 1841, 814; Artuk, “Zer-i Mahbûb”, *DİA*, XLIV, 281; Artuk “Fındık Altını”, *DİA*, XIII, 27. D'Ohsson mutlak anlamda altın parası dediği için ayar açısından farklılık arz eden bu altınlardan hangisini kast ettiği bilinmemektedir.

106 Dot kelimesi ilk zamanlarda kadının evlenirken evin yükümlülüklerine yardım etmek amacıyla kocasına verdiği maldır. Örneğin “*doter une fille/bir kızı donatmak*” cümlesinin anlamı “evlenebilmesi için bir kıza verilen mal”dır. Yine Fransa hukukunda “dot” kelimesi bu anlamdadır. Bkz. Spielmann, *Thèse Pour La Licence*, s. 18. Başka bir anlamı ise bir kızın, kendisini kiliseye vermek, adamak istediğinde verdiği maldır. Buna “*dots des Religieuses/Din kadınların dotları*” denir. Bkz. Dictionnaire de l'Académie française 5^e édition, 1030. Bu anlamların yanında dot kelimesi bir kızla evlenirken erkeğin kızın ailesine veya kendisine verdiği mal anlamına gelmektedir. Günümüzde ise dot kelimesi bu son anlamı taşımaktadır. Metin göz önüne alındığında D'Ohsson'un dot kavramıyla, mehir'i kastettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Don Nuptial ile Dot kavramlarını benzer anlamda kullandığını söyleyebiliriz.

107 D'Ohsson, *Le Tableau*, V, 146-147.

D’Ohsson *Mehir* bölümünde mehir için “*Don Nuptial*” demektedir ve bunun kocanın, evlenirken eşine vereceği bir mal/hediye olduğunu söylemektedir. Ona göre bu mehir, boşanma veya eşlerden birisinin vefat etmesi halinde yenilenecektir.¹⁰⁸ Bu yenilenmeyi “*renouveler*” kavramıyla ifade etmektedir ki bunun mehrin miktarına ilişkin olması muhtemeldir. Nitekim koca, *halvet-i sahiha* veya *cinsel ilişki* gerçekleşmeden eşini boşarsa veya vefat ederse mehrin yarısını ödemek durumundadır. Ancak d’Ohsson yukarıdaki değerlendirmesinde açık bir şekilde kocanın, karısını boşaması durumunda ikinci bir mehir daha ödemekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Muhtemelen böyle bir görüşü Osmanlıların örf ve adetine binaen dile getirmiştir. Zira fakihlere göre koca sadece bir kere karısına mehir vermekle yükümlüdür. Bu durumda d’Ohsson’un bahsettiği mehrin iki defa ödenmesi ne anlama gelmektedir?

Burada iki ihtimal gündeme getirilebilir. Birinci ihtimal bu iki mehirden birinin başlık parası olmasıdır. Bilindiği üzere Osmanlı döneminde eski Türk adetlerinden kalmış olan ve “*başlık*” veya “*kalın*” ismiyle anılan bir uygulama bulunmaktadır. Bu uygulamaya göre erkek tarafı, kız tarafına mehir dışında ayrı bir para/mal daha ödemektedir. Her ne kadar mali yapıları açısından birbirine benziyor olsalar da kalın ile mehir arasında doğuş şekli ve sonuçları itibariyle farklılıklar bulunmaktadır.¹⁰⁹ Mehir hukuki bir zorunluluğu ifade ederken kalın, *örfte* yer almaktadır. Yine mehir, kadının hakkı olup kadın tek başına bunda tasarruf hakkına sahipken kalın, kadının kendisine değil onun ailesine ödenmekte ve bunda kadının tasarruf hakkı olmamaktadır. Bunlarla beraber genellikle kalına mukabil kız tarafı bir çeyiz hazırlamak mecburiyetindedir.¹¹⁰

Bazı durumlarda mehir için kalın sözcüğünün kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin Kaşgarlı Mahmut Lügat’te *kalın* karşılığında mehir ifadesini kullanılmaktadır. Bazen de peşin ödenen *mehr-i muaccel* terimine karşılık olarak kalın kullanılmaktadır. Buna göre d’Ohsson’un ilk ödenen mehir ile *kalını*, sonradan ödenen mehir ile de İslam hukukunca kadına verilmesi gereken mehri kastetmiştir. Nitekim Osmanlılarda mehrin ödenmeyen kısmı ölüm esnasında terekeden ödenmekteydi.¹¹¹

İkinci ihtimal ise mehrin iki kısma ayrılması, bir kısmının peşin (muaccel), bir kısmının sonradan verilmiş olması (müeccel) ve d’Ohsson’un bunu, iki ayrı

108 D’Ohsson, *Le Tableau*, V, 171.

109 Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 92.

110 Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 93.

111 Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 90.

mehir gibi sunmasıdır. Buna göre “Eşini boşayan erkek mehri bir daha ödemekle yükümlüdür” sözünde yer alan “mehir” meblağı önceden belirlenen ve bir kısmının ödenmesi sonraya bırakılmış olan *mehr-i müeccel* olmaktadır.

D'Ohsson'un ifadelerinden anlaşıldığı üzere ister *kalın* ister *mehir* olsun her halükârda bunlar kadına değil onun ebeveynine verilmektedir. Yine onun belirttiğine göre kadın, ebeveynin vefatıyla kanunca hakkı olan mehre kavuşmaktadır. Son olarak d'Ohsson, Osmanlılarda mehrin para cinsinden verildiğini ve bunun asgari miktarının da Hanefilerin görüşüne uygun olarak on akçe olduğunu ve mehrin üst sınırının olmayıp bazen yüksek meblağlara ulaştığını söylemektedir.

Nişan

D'Ohsson'un kaydettiğine göre nikah akdinden önceki gün erkek, evleneceği kıza çiçek, meyve ve tatlılarla dolu vazo veya sepet göndermekte ve kızdan, bir yanık¹¹² almaktadır. Bundan sonra erkek, evleneceği kıza kumaş ve takılardan oluşan bir hediye (nişan/nischan) vermektedir. Örf gereği bu nişanda gelin teli (tell), tuvalet aynası ve hamamlarda kullanılmak üzere kaliteli işlemelere sahip bir çift terlik/ayakkabı bulunmaktadır. Erkek ise kız tarafından altın, gümüş, iç çamaşırı ve ipekten örülmüş el havlusu almaktadır. İki ailenin fertleri de karşılıklı olarak birbirine hediye vermektedir. Burada asgari yapılacak hediye muslin¹¹³ ile örülmüş bir mendildir.

D'Ohsson'un belirttiğine göre akdin kuruluşu (*signature du contrat*) ile nikahın kutlanması arasında birkaç gün hatta bazen birkaç hafta geçmektedir. Bu zaman diliminde damat, gelinin hediyesinin hazırlanmasıyla uğraşmakta, gelinin ebeveyni ise çeyiz ve nikah hazırlıklarıyla meşgul olmaktadır.¹¹⁴ D'Ohsson burada nikahın kutlanması ile muhtemelen düğünü kastetmektedir.

Klasik İslam hukukunda nişanlılık, ileride birbirleriyle evlenme niyetleri olan erkek ve kızın, bu konudaki vaatlerinden ibarettir.¹¹⁵ D'Ohsson'un anlatımına göre Osmanlı dönemindeki “*nişan*” kavramı eşlerin karşılıklı olarak birbirlerine verdikleri hediyeler anlamına gelmektedir.

112 Bu kelimenin anlamına ilişkin bir bilgiye rastlamadık.

113 Sık dokunmuş, parlak, ince, yumuşak bir tür kumaş.

114 D'Ohsson, *Le Tableau*, V, 148-149.

115 Apaydın, *Aile Hukuku*, s. 19.

Nikah Akdinin Kıyılışı

D’Ohsson Osmanlılardaki nikah uygulamasını şu şekilde tasvir etmektedir:

“Genellikle nikah erkeğin evinde kutlanmakta ve her ne kadar sadece pür bir sivil akit olsa da kanunca yürürlük kazanan sözlerin tasarrufuyla geçerli olup bir imamın huzurunda (curé de la paroisse)¹¹⁶ kıyılmakta ve imamın yanında iki müezzin (chantres) bulunmaktadır. Kadın hiçbir zaman bu kutlamada (cérémonie) bulunmamakta, koca ise şahitler arasında bulunmaktadır. Her ikisi ya babaları ya velileri ya da vekilleri (fondés de procuration) vasıtalarıyla temsil edilmektedir. Kısa bir duadan (prière) sonra imam sicil defterine şartlarıyla beraber nikah akdini yazmakta, şahitler de imza atmakta ve böylece bu kayıt, akit olarak geçmektedir.”¹¹⁷

D’Ohsson İslam hukukunda nikah akdinin tamamen sivil bir akit olmasına rağmen din adamı tarafından kıyıldığına dikkat çekmektedir. Zira d’Ohsson’un “*kanunca yürürlük kazanan sözler*” ifadesini göz önünde bulundurursak ona göre bu akit din adamı tarafından kıyıldığında değil in’ikad şartlarını taşıdığı takdirde geçerlilik kazanmaktadır. Bu akdin bir din adamının huzurunda kıyılması ona “*dinî*” bir vasıf kazandırmamaktadır. Osmanlı dönemindeki imam, devletin bir memuruydu ve D’Ohsson’un da işaret ettiği üzere kısa bir duadan sonra imam bu akdin resmîyetini belirtmek için nikahı sicil defterine kaydetmekteydi. İmamın bir din adamı olması ne akdin geçerliliğini etkilemekte ne de ona ayrı bir vasıf (*dinî*) kazandırmaktadır.

Her ne kadar günümüz Türk toplumunda bu uygulama *dini nikah* veya *imam nikahı*¹¹⁸ olarak nitelendirilmekteyse¹¹⁹ de esas itibarıyla bu uygulamanın *resmî nikah* veya sadece *nikah* olarak nitelenmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. D’Ohsson’un “*pür sivil akit*” demesi de bunu desteklemektedir.

D’Ohsson’un kaydettiğine göre kız nikah akdinin kuruluşunda bulunmama- ta olup tamamen velisi tarafından temsil edilmektedir. Buna göre akit esnasında akdin muhatapları birbirlerini görmemektedirler.

D’Ohsson’un sözlerinde dikkat çeken başka bir husus ise şahitlerin imzalarıdır. Klasik fıkha göre iki kişinin nikah akdini görmeleri, ona tanıklık etmeleri yeterlidir. D’Ohsson’un belirttiğine göre Osmanlı döneminde şahitlerin, tıpkı bugünkü

116 Cure kelimesi Latince “Cura”dan gelip manevi yol demektir. Curé kavramı ise “Paroisse”in, yani belli bir mahallenin sorumlusu olan Katolik Hristiyan din adamı kastedilmektedir.

117 D’Ohsson, *Le Tableau*, V, 147-148.

118 Apaydın, “Nikah Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikahı Uygulaması”, s. 375.

119 Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 51.

resmi nikahlarda olduğu gibi imza atmaları gereklidir. Bu uygulamanın muhtemel amacı bu akde kimin şahit olduğunun sicil defterine kaydedilmesidir. Böyle bir uygulama ileride şahitlerin itirazlarını önlemeye dönük tedbir amaçlı olmalıdır.

SONUÇ

Ermeni asıllı bir Osmanlı tebaası olan d'Ohsson'un eserinin, batıda özellikle İslam hukuku alanında yapılan ilk önemli çalışmalardan biri olduğu söylenebilir. D'Ohsson öncesinde İslam dini ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle kalamî tartışmalara dairdir. D'Ohsson sonrası İslam hukuku ile ilgili çalışmaların çoğu, yaklaşık bir yüzyıl boyunca, kendisine atıf yapmıştır. Özellikle Hanefi mezhebini veya Osmanlı'yı ele alan çalışmalar d'Ohsson'un eserine sık sık müracaat etmişlerdir.

D'Ohsson'un eseriyle amaçladığı temel hedef, Osmanlı İmparatorluğunu genel bir şekilde tanıtmak idi. D'Ohsson'un bu hedefine genel itibarıyla ulaştığını söylemek mümkündür. Osmanlıların kültür, inanç, hukuk ve tarihini, bazı istisnalar hariç, detaylarıyla ve doğru bir şekilde aktarmıştır.

D'Ohsson'un İslam hukukunu aktarırken takip ettiği tertip genel olarak klasik fıkıh eserlerindeki tertiptir. Ancak bazen fıkıh kitaplarının tertibine riayet etmediği görülmektedir ki bu tutumundan dolayı bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden bazıları onun İslam hukukunu, ona yabancı olan bir hukuka göre tasnif ettiği ve bu tasnifinden dolayı bir nevi İslam hukukunu tahrif ettiği yönünde ağır ithamlar da içermektedir. Ancak d'Ohsson'un bu tasnifiyle İslam hukukunun klasik tertibini bozduğunu söylemek güçtür. Onun sadece bazı konuları kendince kategorize etmeyi amaçladığı görülmektedir. D'Ohsson'un İslam hukuk kavramlarının Fransızca karşılığını verirken, kelimeleri titizlikle seçtiğini görmek mümkündür. Kanaatimizce, her ne kadar d'Ohsson'un bazı düzenlemeleri hatalı veya tartışmaya açık olsa da İslam hukukunu tahrif ettiğini söylemek haksızlıktır.

Bazı çevrelerce dile getirilen d'Ohsson'un eserindeki İslam hukuku konularının, Mültekâ'nın sadece bir kısmının çevirisinden ibaret olduğu düşüncesi de doğru gözükmemektedir. D'Ohsson, Mevkufâtı'yi esas alarak İslam hukukunun bütün konularını ele almıştır. Nitekim d'Ohsson'un aile hukukuna ilişkin verdiği bilgileri detaylı olarak incelediğimizde bu husus açığa çıkmaktadır.

D'Ohsson'un özellikle "Gözlemler" (Observations) başlığı altında Osmanlı Hukukuna ilişkin değerlendirmeleri önemlidir. Bu değerlendirmeler bazen ilgili konuyu açıklamaya bazen kendi görüşlerini dile getirmeye bazen de İslam ve Batı dünyası arasındaki karşılaştırmalara dairdir. Değerlendirmeler genellikle sosyo-

kültürel, Osmanlıların örf, âdet ve tarihine ilişkindir. Nikah ile ilgili değerlendirmeleri içerisinde en dikkate değer olanı, İslam hukukundaki nikah akdinin dinî bir akit olmayıp tamamen sivil bir akit olduğuna ilişkin ifadesidir. D’Ohsson’un böyle bir düşünceye varmış olması İslam hukukunun şu iki özelliğinden kaynaklı olmalıdır. Birincisi İslam hukukundaki boşama hakkının serbest bir şekilde mevcut olması, ikincisi ise nikahın inikat şartlarında herhangi bir din görevlisinin bulunmasının şart olmamasıdır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, “Fetâvâ-yı Ankaravî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 1995, XII, 438-439.
- Apaydın, Hacı Yunus, “Nikah Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikahı Uygulaması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9 (2000), 371-380.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Siyaset-i Şer’iyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2009, XXXVII, 299-304.
- Artuk, İbrahim. “Fındık Altını”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 1996, XIII, 27-28.
- Artuk, İbrahim. “Zer-i Mahbûb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2013, XLIII, 281-282.
- Atias, Christian, *Épistémologie Juridique*, Paris: Presses Universitaires de France, 1985.
- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlılar – Hukukî-Adli yapı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2007, XXXIII, 515-521.
- Aydın, Mehmet Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik yayınları, 2017.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayını, 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Seriliği Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 11, sy. 3-4 (1945), 203-224.
- Beydilli, Kemal, “İgnatius Mouradgea d’Ohsson (Muradcan Tosunyan)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 34 (1984), 247-314.
- Beydilli, Kemal, “Müteferrika Matbaası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2016, EK-2, 438-439.
- Billiau, Marc. “La Doctrine Et Les Codes- Quelques Réflexions d’Un Civiliste Français”, *Les Cahiers De Droit*, c. 46, sy. 1-2 (2005), 445-461.
- Bonaparte, Napoléon, *Code Civil Des Français*, Paris: Imprimerie De La République, 1804.
- Cosson, Nicolas-Lucien, *Acte Public Pour La Licence*, Strasbourg: G. Silberman, 1859.
- Dictionnaire De l’Académie Française 5^{ème} Édition, II, ed. Académie Française, Paris: J. Smits, 1798.
- Dictionnaire Universel Du Commerce, De La Banque Et Des Manufactures. ed. M. Monbrion & Une Société De Négocians Et De Manufacturiers. Paris: Chez Pillot Ainé, 1841.
- Findley, Carter Vaughn. “A Quixotic Author and His Great Taxonomy- Mouradgea d’Ohsson and His Tableau General de l’Empire Othoman”, 25 October 1999, (Erişim Tarihi 25 October 1999), 4. <https://fr.scribd.com/document/241682580/Carter-v-Findley-A-Quixotic-Author-and-His-Great-Taxonomy-Mouradgea-d-Ohsson-and-His-Tableau-General-de-l-Empire-Othoman>

- Findley, Carter Vaughn. "Mouradgea d'Ohsson (1740-1807): Liminality and Cosmopolitanism in the Author of the *Tableau Général de l'Empire Othoman*", *The Turkish Studies Association Bulletin*, sy. 22/1 (1998), 21-35.
- Türk Anayasa Hukuku Sitesi, "'İslâm Hukuku' Terimi Kaç Yaşında? 'Fıkıh' Yerine Ne Zamandan Beri 'İslâm Hukuku' Terimi Kullanılıyor?", <https://www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku-kac-yasinda.htm> (erişim tarihi: 3.08.2019).
- Türk İdare Hukuku Sitesi, "Fransızca-Türkçe idare hukuku terimleri sözlüğü", www.idare.gen.tr/idarehukuku.htm (erişim tarihi 23.01.2010).
- Grand Larousse De La Langue Française, V, ed. Louis Guilbert vd. Paris: Larousse, 1989.
- Grimaldi, Michel. "L'Exportation Du Code Civil", *Pouvoirs*, sy. 4/107 (2003), 80-96.
- Halebi, İbrahim. *Mültekâ*, thk. Abdullah Bilir, İstanbul: Şifa yayınevi, 2016.
- Halpérin, Jean-Louis. "L'Histoire De La Fabrication Du Code Le Code: Napoléon?", *Le Seuil Pouvoirs*, sy. 4/107 (2003), 11-21.
- Has, Şükrü Selim. "Mültekâ'l-Ebhur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2006, XXXI, 549-552.
- Hilaire, Jean. "Les Origines Du Code Civil", *Académie Des Sciences Et Lettres De Montpellier*, sy. 3889 (2004), 415-418.
- Jamgocyan, Onnik, "Un Arménien Au Service De La Diplomatie Ottomane", *Collection Turcica Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie*, sy. 8 (1995), 619-629.
- Justinien, *Les Douze Livres Du Code De L'Empereur Justinien*, çev. Pascal-Alexandre, Tissot, Metz: Behmer, 1807-1810.
- Köksal, Asım Cüneyt, *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye*, İstanbul: Klasik yayınları, 2017.
- Lexique des termes juridiques 2017-2018 (Édition Numérique), Toulouse: Dalloz, 2017.
- Mazeaud, Henri, "Le Code Civil Français Et Son Influence En Europe", *Revue Internationale De Droit Comparé*, sy. 2-4 (1950), 757-765.
- Mevkufâtı, *Mevkufât Mültekâ Tercümesi*, sad. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2019.
- Midilli, Muharrem, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*, İstanbul: Klasik yayınları, 2019.
- Milliot, Louis, *Introduction à l'Étude Du Droit Musulman*, Paris: Sirey, 1971.
- Ohsson, Mouradgea d', *Le Tableau Général de l'Empire Othoman*, I-V, Paris: Imprimerie de Monsieur, 1788-1791; VI-VIII, Paris: Firmin Didot Père et Fils, 1824.
- Quérard, Joseph-Marie, *La France Littéraire, Ou Dictionnaire Bibliographique Des Savants, Historiens et Gens De Lettres De La France, Ainsi Que Des Littérateurs Étrangers Qui Ont Écrit En Français, Plus Particulièrement Pendant Les XVIII^e Et XIX^e Siècles*, Paris: Firmin Didot Frères, 1834.
- Soleil, Sylvain, "Le Code Civil De 1804 a-t-il Été Conçu Comme Un Modèle Juridique Pour Les Nations?", *Histoire de la Justice*, sy. 1/19 (2009), 225-241.
- Spielmann, Charles-Frédéric, *Thèse Pour La Licence*. Strasbourg: Imprimerie d'Édouard Huder, 1851.
- Tornauw, Nicolas de, *Le Droit Musulman Exposé d'Après Les Sources*, çev. M. Eschbach, Paris: Librairie du Conseil d'État, 1860.
- Weber, Alfred, *Acte Public Pour La Licence*, Strasbourg: G. Silberman, 1857.